

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Географічний факультет
Кафедра геодезії, картографії та землеустрою

На правах рукопису
УДК 332.146.2:711.4 (477.51)

РЕКОМЕНДАЦІЇ ТА ПЛАНУВАННЯ ПОСТВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ
ГРОМАДИ

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)
Галузь знань 19 – «Архітектура та будівництво»
Спеціальність 193 – «Геодезія та землеустрій»
Освітня програма «Землеустрій та кадастр»

Кваліфікаційна робота магістра
студента 2 курсу
освітнього рівня магістр
Штупуна Івана Михайловича

Науковий керівник:
асистент кафедри геодезії, картографії та землеустрою, доктор філософії
Дубницька Маргарита Вячеславівна

Допущено до захисту:
Протокол засідання кафедри № ____ від « ____ » _____ 20__ р.
Завідувач кафедри _____ проф. Даценко Л.М.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОСТВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ТЕРИТОРІЙ	9
1.1. Вплив збройних конфліктів на довкілля та економіку: теоретичний вимір	9
1.2. Міжнародний досвід поствоєнного відновлення міських громад	13
1.3. Нормативно-правове регулювання питань відновлення в Україні.....	18
Висновки до розділу 1	22
РОЗДІЛ 2. СТАН ТА МАСШТАБИ РУЙНУВАНЬ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГРОМАДИ ...	24
2.1. Загальна характеристика громади та показники довоєнного розвитку.....	24
2.2. Оцінка збитків від воєнних дій: житловий фонд та соціальна інфраструктура	32
2.3. Економічні втрати та демографічні наслідки воєнного конфлікту	38
2.4. Порівняльний аналіз стану громади «до/після» початку повномасштабного вторгнення	43
Висновки до розділу 2.....	47
РОЗДІЛ 3. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПОСТВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГРОМАДИ	49
3.1. Пріоритетні напрями відновлення пошкодженої інфраструктури	49
3.2. Стимулювання економічного розвитку та зайнятості.....	56
3.3. Механізми залучення міжнародної фінансової підтримки	62
3.4. Екологічне відновлення та принципи сталого розвитку	72
Висновки до розділу 3	80
ВИСНОВКИ	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	84

Анотація

Штупун І.М. Рекомендації та планування поствоєнного відновлення громади. – Кваліфікаційна робота магістра. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, географічний факультет, кафедра геодезії, картографії та землеустрою. Спеціальність 193 «Геодезія та землеустрій», освітня програма «Землеустрій та кадастр». Київ, 2026.

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню практик поствоєнного відновлення на прикладі Чернігівської міської територіальної громади та розробці науково обґрунтованих рекомендацій щодо планування відновлювальних процесів. Робота виконана в контексті спеціальності «Геодезія та землеустрій» та поєднує аналіз земельних ресурсів, просторового планування й містобудівної документації із завданнями поствоєнної відбудови.

Актуальність дослідження зумовлена безпрецедентним масштабом руйнувань, завданих Чернігівській громаді внаслідок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації. Місто Чернігів протягом більш ніж місяця перебувало в зоні активних бойових дій. За оцінкою RDNA3, прямі збитки Чернігівської області становлять 5,5 млрд дол. США, потреба у відновленні – 15 млрд дол. Загальна вартість 125 проєктів Плану відновлення громади складає 20,7 млрд грн, з яких 13,1 млрд грн має надійти від міжнародних донорів. За цих умов наукове обґрунтування пріоритетів, етапності та механізмів відбудови є першочерговим завданням.

Результати дослідження. У теоретичній частині роботи систематизовано вплив збройних конфліктів на довкілля та економіку, узагальнено міжнародний досвід поствоєнного відновлення міських громад (від Плану Маршалла до відновлення країн Балканського півострова, Японії та Хорватії) та проаналізовано нормативно-правову базу регулювання відновлення в Україні. Встановлено, що чинне законодавство має фрагментарний характер і потребує прийняття єдиного рамкового закону «Про відновлення територій».

В аналітичній частині надано комплексну характеристику Чернігівської громади та проведено оцінку збитків у розрізі житлового фонду, соціальної

інфраструктури, економіки та демографії. Встановлено, що пошкоджено 998 багатоквартирних та 3443 приватних будинки, 154 заклади освіти, 76 медичних об'єктів, понад 1100 км доріг. Промисловість скоротилася на 25,8%, експорт - на 39,7%, аграрне виробництво - на 20,8%. Населення зменшилося з 282,7 до 274,3 тис. осіб, народжуваність впала на 41%. Порівняльний аналіз стану громади «до/після» виявив парадокс ринку праці - одночасне зменшення безробітних та зростання вакансій, що пояснюється масовим виїздом працездатного населення.

У рекомендаційній частині розроблено комплекс заходів за чотирима напрямками. SWOT-аналіз інфраструктурної сфери обґрунтував трифазну модель відбудови з пріоритизацією від критичної інфраструктури водопостачання до модернізації міського середовища. PEST-аналіз зовнішнього середовища визначив п'ять напрямів стимулювання економіки: відновлення промисловості, підтримка МСП, формування будівельного кластеру, розмінування 20465 га аграрних земель та створення індустріального парку. Ідентифіковано шість механізмів залучення міжнародного фінансування. Обґрунтовано переробку 72 тис. тонн відходів руйнацій із досягненням 65% вторинного використання та впровадження енергоефективних технологій з потенціалом економії 40–70%.

Наукова новизна полягає у застосуванні комплексного підходу до аналізу поствоєнного відновлення конкретної громади, що поєднує теоретичне узагальнення, кількісну оцінку збитків, порівняльний аналіз «до/після» та розробку практичних рекомендацій із використанням інструментів SWOT- та PEST-аналізу. Вперше для Чернігівської громади здійснено систематизацію масштабів руйнувань з прив'язкою до просторового планування та землеустрою. Виявлено парадокс ринку праці як індикатор прихованих демографічних втрат.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її результати можуть бути використані органами місцевого самоврядування Чернігівської громади при реалізації Плану відновлення та оновленні містобудівної документації, обласною військовою адміністрацією при координації відновлювальних робіт, міжнародними організаціями при визначенні пріоритетів фінансування. Розроблена трифазна модель

відновлення, аналітичні інструменти та рекомендації можуть бути адаптовані для інших постраждалих громад України.

Особистий внесок полягає у самостійному зборі, систематизації та аналізі даних щодо стану Чернігівської громади до та після вторгнення; проведенні порівняльного аналізу з побудовою таблиць, графіків та діаграм; розробці SWOT- та PEST-аналізів; формуванні авторських рекомендацій щодо поетапного відновлення, стимулювання економіки, залучення міжнародної підтримки та екологічної модернізації.

Методи дослідження: аналіз і синтез, порівняльний метод, статистичний метод, SWOT-аналіз, PEST-аналіз. Інформаційною базою стали офіційні дані Плану відновлення Чернігівської громади, Програми комплексного відновлення Чернігівської області, звіту RDNA3 Світового банку, Профілю громади UNDP/EU, Стратегії «Чернігівщина: від відновлення до розвитку», нормативно-правових актів України та наукових публікацій вітчизняних і зарубіжних дослідників.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

Ключові слова: поствоєнне відновлення, територіальна громада, просторове планування, інфраструктура, сталий розвиток, міжнародна підтримка, Чернігівська громада.

ВСТУП

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року, спричинила руйнування безпрецедентного масштабу на значній частині території держави. За оцінками спільного звіту Світового банку, Уряду України, Європейського Союзу та ООН (RDNA3), прямі збитки інфраструктурі України перевищують 152 мільярди доларів США, а загальна потреба у відновленні складає 486 мільярдів доларів. Ці масштаби перевищують можливості державного бюджету та потребують комплексного наукового осмислення, стратегічного планування й залучення міжнародної підтримки.

Актуальність дослідження зумовлена кількома чинниками. По-перше, масштаб руйнувань потребує наукового аналізу та систематизації для визначення пріоритетних напрямів відбудови. По-друге, нормативно-правова база відновлення територій в Україні перебуває в активному розвитку, і потребує системного осмислення. По-третє, для Чернігівської громади науково обґрунтовані рекомендації мають безпосереднє практичне значення.

Більш того, комплексних досліджень, що поєднують теоретичний аналіз, оцінку фактичних збитків конкретної громади та розробку практичних рекомендацій щодо відновлення з урахуванням просторового планування та землеустрою, на сьогодні бракує. Саме це визначає наукову новизну та практичну цінність цієї роботи.

Мета дослідження – розробити науково обґрунтовані рекомендації щодо підвищення ефективності відновлювальних процесів з урахуванням оцінки земельних ресурсів та просторового планування поствоєнного відновлення на прикладі Чернігівської міської територіальної громади.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

- дослідити теоретичні засади впливу збройних конфліктів на довкілля та економіку постраждалих територій;
- вивчити та систематизувати міжнародний досвід поствоєнного відновлення міських громад;

- проаналізувати нормативно-правову базу регулювання питань відновлення в Україні;
- надати загальну характеристику Чернігівської міської територіальної громади та визначити ключові показники довоєнного розвитку;
- оцінити масштаби збитків від воєнних дій: житловий фонд, соціальну інфраструктуру, економіку та демографічну ситуацію;
- провести порівняльний аналіз стану громади «до/після» початку повномасштабного вторгнення;
- визначити пріоритетні напрями відновлення пошкодженої інфраструктури;
- розробити рекомендації щодо стимулювання економічного розвитку та зайнятості;
- обґрунтувати механізми залучення міжнародної фінансової підтримки;
- запропонувати заходи з екологічного відновлення та впровадження принципів сталого розвитку.

Об'єктом дослідження є Чернігівська міська територіальна громада як адміністративно-територіальна одиниця, що зазнала значних руйнувань внаслідок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації.

Предметом дослідження є механізми, практики та рекомендації щодо поствоєнного відновлення Чернігівської громади з урахуванням просторового планування, оцінки земельних ресурсів та принципів сталого розвитку.

У роботі використано комплекс загальнонаукових та спеціальних **методів дослідження**: метод аналізу та синтезу, порівняльний метод статистичний метод, метод SWOT-аналізу та PEST-аналізу, графічний метод.

Інформаційну базу дослідження складають: наукові публікації вітчизняних та зарубіжних дослідників з питань поствоєнного відновлення територій; нормативно-правові акти України (Закони, постанови КМУ, накази Мінрегіону); офіційні документи Чернігівської громади – План відновлення та розвитку Чернігівської міської територіальної громади (2025), Програма комплексного відновлення Чернігівської області (2025); звіт RDNA3 Світового банку; Профіль Чернігівської міської територіальної громади (UNDP/EU, 2024); Стратегія «Чернігівщина: від

відновлення до розвитку» (2023); програми економічного та соціального розвитку територіальних громад Чернігівської області; дані Державної служби статистики та органів місцевого самоврядування.

Теоретичне значення роботи полягає у систематизації наукових підходів до поствоєнного відновлення територій, узагальненні міжнародного досвіду відновлення міських громад та його адаптації до українського контексту. Робота розширює теоретичну базу досліджень у сфері землеустрою та просторового планування шляхом включення проблематики поствоєнного відновлення – напряду, який до 2022 року не мав актуальності для вітчизняної науки.

Практичне значення роботи визначається тим, що її результати можуть бути використані: органами місцевого самоврядування Чернігівської громади при реалізації Плану відновлення та оновленні містобудівної документації; профільними підрозділами обласної військової адміністрації при координації відновлювальних робіт; міжнародними організаціями та донорами при визначенні пріоритетів фінансування; науковими установами та навчальними закладами при підготовці фахівців у сфері землеустрою та просторового планування постконфліктних територій. Розроблені рекомендації щодо SWOT-аналізу інфраструктурної сфери, PEST-аналізу економічного середовища, поетапності відновлення та механізмів залучення міжнародної підтримки мають прикладний характер і можуть бути адаптовані для інших постраждалих громад України.

Структура роботи: Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

Загальний обсяг роботи складає 90 сторінок друкованого тексту, включаючи 11 таблиць, 18 рисунків. Список використаних джерел містить 61 найменувань.

Ключові слова: «поствоєнне відновлення», «територіальна громада», «інфраструктура», «житловий фонд», «соціальна інфраструктура», «демографічні наслідки», «економічні втрати», «сталий розвиток», «build back better», «Чернігівська громада».

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОСТВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ТЕРИТОРІЙ

1.1. Вплив збройних конфліктів на довкілля та економіку: теоретичний вимір

Збройні конфлікти є невід'ємною частиною людської історії та становлять одну з найсерйозніших загроз не лише для безпеки держав і народів, а й для навколишнього природного середовища та економічних систем. Сучасна практика ведення воєнних дій засвідчує, що екологічні та економічні наслідки війни можуть бути довготривалими, транскордонними та часто незворотними [56]. Причини збройних конфліктів мають складний і багатовимірний характер: вони можуть коренитися в економічній нестабільності, соціальному напруженні, політичних суперечностях або геополітичних амбіціях держав [9]. Проте незмінним і найжахливішим наслідком таких конфліктів залишається масштабне руйнування, що охоплює як інфраструктуру та людський потенціал, так і природне середовище.

Під час збройних конфліктів природі та навколишньому середовищу неминуче завдається шкоди. Як зазначає В.Л. Качурінер, руйнувати довкілля означає руйнувати саме суспільство, адже навколишнє середовище є надією та майбутнім кожного суспільства [25]. Екологічно руйнівна тенденція в сучасних збройних конфліктах посилюється розвитком технологій та озброєнь, що призводить до ще більших руйнувань і деградації природного середовища. Збройні конфлікти забруднюють і руйнують довкілля, часто залишаючи постійний слід на ландшафті та біорізноманітті постраждалих держав [25].

Вплив воєнних дій на довкілля проявляється у кількох ключових формах. По-перше, відбувається масштабне забруднення атмосфери, ґрунтів і водних ресурсів внаслідок обстрілів промислових об'єктів, нафтобаз та складів паливно-мастильних матеріалів. По-друге, фіксується фізичне руйнування ґрунтового покриву від переміщення важкої військової техніки та влучання боєприпасів. По-третє, відбувається знищення лісових масивів, заповідних територій та природно-заповідного фонду внаслідок пожеж, спричинених обстрілами. По-четверте,

довготривале забруднення територій залишками нерозірваних боєприпасів та мінами становить загрозу як для людей, так і для екосистем протягом десятиліть [9; 56].

Одним із найвідоміших історичних прикладів руйнівного впливу війни на довкілля є застосування хімічної речовини «агент оранж» під час війни у В'єтнамі. Протягом 1961-1971 років понад 40 мільйонів літрів цієї токсичної речовини було розпилено над територіями В'єтнаму та Лаосу з метою знищення сільськогосподарських угідь та лісів. Ця хімічна сполука, що містила високотоксичний діоксин-мутаген, спричинила довготривале забруднення ґрунтів і водних ресурсів, а також призвела до серйозних проблем зі здоров'ям мільйонів людей - наслідки, які відчуються і донині. Щонайменше 14% території В'єтнаму було піддано впливу цієї отрути, а наслідки таких дій не можуть бути ліквідовані навіть по сьогоднішній день [30].

За дослідженням академіка М.З. Згуровського, збройні конфлікти ХХІ століття призвели до безпрецедентної деградації довкілля, особливо в Африці, на Близькому Сході та у Східній Європі. Розраховані індекси екологічної деградації та стійкості екосистем свідчать про наростання воєнних і екологічних криз у світі з горизонтом до 2050 року [56]. Згідно з даними Упсальської програми з вивчення конфліктів (UCDP) та Гайдельберзького інституту, за останні чверть століття кількість воєн у світі зросла з 10 до 37, а кількість країн-учасниць – з 30 до 55, що суттєво посилює тиск на глобальні екосистеми [9].

Міжнародно-правові механізми захисту довкілля під час конфліктів. Захист навколишнього середовища під час воєнних дій базується на нормах міжнародного гуманітарного права (МГП). Зокрема, Додатковий протокол I до Женевських конвенцій 1949 року містить два ключові положення: стаття 35(3) забороняє методи і засоби ведення війни, що спричиняють «широкомасштабні, довготривалі та серйозні» пошкодження природного середовища; стаття 55 наголошує на необхідності вжиття заходів для захисту довкілля під час бойових дій [9; 25; 56]. Конвенція ENMOD (1976 р.), прийнята під егідою ООН, забороняє військове або будь-яке інше вороже використання методів впливу на природне середовище [35].

Проте ефективність цих норм залишається обмеженою. Як підкреслюють дослідники, правові положення є надто загальними, обмежувальними та нечіткими, а їх застосування під час реальних військових дій – проблематичним [25; 56]. У 2019 році Комісія міжнародного права ООН визначила 28 юридичних принципів для посилення захисту довкілля до, під час та після збройних конфліктів, а у 2022 році прийняла остаточну версію 27 проєктів принципів захисту навколишнього середовища [25; 56]. У 2023 році Парламентська асамблея Ради Європи прийняла Резолюцію «Вплив збройних конфліктів на довкілля», визнавши, що екологічна шкода від війни може бути серйозною, тривалою та здебільшого незворотною [56].

Однією з найбільш актуальних тем сучасного міжнародного права є концепція екоциду як міжнародного злочину. Екоцид розглядається як масове, тривале або серйозне знищення екосистем, яке становить загрозу життю, здоров'ю людей та сталому розвитку [29]. У 2021 році незалежна юридична комісія організації «Stop Ecoside Foundation» запропонувала юридичне визначення екоциду як п'ятого злочину, який може бути включений до Римського статуту МКС [56]. Т.С. Садова пропонує прийняти П'яту Женевську конвенцію про захист довкілля під час війни, яка містила б положення щодо захисту навколишнього середовища як під час міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктів [48]. Закріплення екоциду як окремого складу міжнародного злочину дозволить забезпечити реальну юридичну відповідальність за екологічні наслідки воєнних дій [9].

Збройні конфлікти спричиняють системну деградацію економічного потенціалу постраждалих територій. Зміна навколишнього середовища внаслідок воєнних дій може підірвати економічну стабільність країни, що відіграє важливу роль у матеріальній могутності держави [25]. Негативний вплив проявляється через руйнування виробничих потужностей та інфраструктури, скорочення зайнятості та доходів населення, зменшення бюджетних надходжень, відтік людського капіталу (в тому числі еміграція працездатного населення), руйнування логістичних ланцюгів та скорочення інвестицій [2].

Зміна навколишнього середовища негативно впливає на дохід і зайнятість у первинних секторах – сільському господарстві, лісовому господарстві, рибальстві та

видобутку корисних копалин, а також від послуг, що залежать від стану довкілля, зокрема туризму. Якщо база природного капіталу економіки розмивається, то розмивається і довгостроковий потенціал розвитку країни [25]. Окремий аспект - вплив на продовольчу безпеку: знищення земель сільськогосподарського призначення, замінування посівних площ та руйнування ланцюгів постачання призводять до скорочення виробництва продовольства та загострення продовольчої кризи як у постраждалих країнах, так і на глобальному рівні [25].

Механізми міжнародно-правової відповідальності за економічні та екологічні збитки від воєнних дій включають такі форми, як репарації та сатисфакція [1]. Історичним прецедентом є діяльність Компенсаційної комісії ООН після війни в Перській затоці, яка забезпечила компенсацію збитків, завданих довкіллю Кувейту [4]. Цей механізм пропонується як модель для створення аналогічного інструменту в контексті відновлення постраждалих від сучасних збройних конфліктів територій.

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України, що розпочалася у 2014 році та набула повномасштабного характеру у лютому 2022 року, стала одним із найбільш документованих прикладів руйнівного впливу війни на довкілля та економіку. Масштабні пожежі на забруднених територіях, обстріли промислових об'єктів, витоки хімікатів, руйнування екосистем, знищення заповідних зон та загроза ядерній безпеці – все це демонструє, що довкілля стало не лише «жертвою» війни, а й цілеспрямованим об'єктом руйнування [9; 56]. Зокрема, К.А. Козмуляк підкреслює, що внаслідок воєнних дій приблизно 1,4 мільйона людей в Україні втратили доступ до безпечної води, а ще 4,6 мільйона мають лише обмежений доступ [56].

Чернігівська область, яка перебувала в зоні активних бойових дій протягом більше ніж місяця, є характерним прикладом комплексного впливу збройного конфлікту. Руйнування промислових об'єктів, житлового фонду, соціальної та транспортної інфраструктури, забруднення атмосфери, ґрунтів і водойм, знищення об'єктів природно-заповідного фонду – все це підтверджує теоретичні положення про системний та довготривалий характер наслідків збройних конфліктів для довкілля та економіки.

Таким чином, збройні конфлікти завдають комплексної, багаторівневої шкоди постраждалим територіям, що охоплює екологічну, економічну, соціальну та демографічну сфери. Ці наслідки мають взаємопов'язаний характер: екологічне забруднення обмежує сільськогосподарське виробництво, руйнування інфраструктури унеможливорює нормальне функціонування бізнесу, а відтік населення підриває кадровий потенціал відновлення. Існуючі міжнародно-правові норми потребують суттєвого вдосконалення, зокрема через визнання екоциду міжнародним злочином, посилення ролі міжнародних інституцій у сфері екологічного моніторингу та створення ефективних механізмів компенсації постраждалим сторонам [9; 25; 56]. Подолання наслідків збройних конфліктів потребує системного та довгострокового підходу з урахуванням принципу «build back better» – відбудови, що спрямована на створення більш стійкого та ефективного середовища для життя і діяльності людей.

1.2. Міжнародний досвід поствоєнного відновлення міських громад

Післявоєнне відновлення міст є надзвичайно складним завданням для будь-якої країни, що зазнала збройного конфлікту. Світовий досвід свідчить, що успішне відновлення було можливим лише тоді, коли країни та міста змогли подивитися на свій подальший розвиток під новим кутом зору та обрали підходи і механізми, релевантні до їхньої поточної ситуації [21]. Як зазначають І.В. Запатріна та А.О. Шатковська, кожен постконфліктний випадок є унікальним і жодна універсальна формула не може задовольнити всі потреби відновлення, адже кожен конфлікт має свої особливості - тривалість, інтенсивність, масштаб руйнувань та стартові позиції для відбудови [21].

Найбільш масштабним і водночас найуспішнішим прикладом поствоєнного відновлення в історії людства є Програма відновлення Європи, більш відома як План Маршалла (1948-1952 рр.) [5]. Як підкреслює І. Підоричева, Е. Райнерт переконливо обґрунтовує, що усі багаті сьогодні європейські країни використовували для післявоєнної відбудови одну стратегію – відмову від сировинної орієнтації на користь переробної промисловості [35]. Концепція Плану Маршалла принципово відрізнялася

від попередніх підходів до допомоги: країни самі мали вирішити, чи приймати допомогу і як її використовувати; уряди зобов'язувалися самостійно планувати і визначати потреби в інвестиціях; Програма передбачала розвиток співпраці між урядами, підприємствами й профспілками [5].

Показовим є те, що понад 90% фінансової допомоги надходило у формі грантів, а не кредитів, що забезпечило стійкість післявоєнного економічного зростання [8]. США витратили на реалізацію Плану близько 13 млрд дол., що в перерахунку на початок XXI століття еквівалентно приблизно 201 млрд дол. [35]. Пріоритет при розподілі коштів мали великі промислові держави – Великобританія та Франція, оскільки вважалося, що модернізація саме цих країн матиме позитивне значення для відновлення всієї Європи. 16 європейських країн отримали допомогу за Планом Маршалла, і результатом стало безпрецедентне європейське економічне зростання, що тривало аж до 1973 року [5].

Окремий інтерес становить План Монне – план модернізації та переоснащення Франції, яка після Другої світової війни була надзвичайно виснажена. Як підкреслює І. Підоричева, для України цей план становить інтерес через схожість проблем і викликів: руйнування інфраструктури, деіндустріалізація, необхідність структурних трансформацій [35]. Франція зробила ставку на модернізацію ключових галузей промисловості та формування потужного суспільного консенсусу щодо відновлення національної ідентичності, що, за висновком М. Келлі, багато в чому забезпечило майбутнє процвітання країни [59].

Дослідження USAID «Досвід післявоєнного відновлення міст світу: уроки для України» (2023) детально аналізує кейси відновлення дванадцяти міст із різних країн та континентів [17]. Зокрема, Мюнхен обрав концепцію максимального збереження архітектурного обліку міста, тоді як Нюрнберг продемонстрував успішний приклад відновлення майже з «нуля» відносно невеликої громади. Дортмунд, індустріальний центр Західної Німеччини з розвиненою вугледобувною та сталеливарною промисловістю, був майже повністю зруйнований, але успішно відновлений завдяки цільовій підтримці Плану Маршалла [21].

Принципово інший підхід було застосовано до Варшави, яка відбудовувалася під впливом СРСР із застосуванням високоцентралізованої моделі. Дрезден, що також перебував у радянській зоні впливу, обрав програму відбудови «з чистого аркуша», не приділяючи належної уваги збереженню історичної спадщини, що згодом визнано суттєвою помилкою [23]. Натомість Гельсінкі, столиця Фінляндії, що майже не постраждала від бомбардувань, зіткнулася з іншим викликом — необхідністю створення умов для великої кількості біженців та переселенців із втрачених територій, і відновлювалася переважно за рахунок власних ресурсів [5].

Окремий інтерес становить досвід післявоєнного відновлення країн Східної Азії. Токіо, майже повністю зруйноване після Другої світової війни, досить швидко відродилося та стало одним із найбільш привабливих для проживання й ведення бізнесу міст у світі [15]. Як зазначає О.В. Захарова, «економічне диво» Японії базувалося на концентрації обмежених ресурсів на інноваційних технологіях, освіті та наукових дослідженнях [22]. Динаміка ВВП Японії свідчить, що довоєнний рівень було досягнуто лише у 1954 році, проте наступні 15 років економіка зростала загалом на 11% щорічно, що є абсолютним рекордом [15].

Сеул, столиця Південної Кореї, зруйнований у війні 1950-1953 років, успішно відновився, хоча реального прогресу у відбудові було досягнуто лише через певний період. Ключовими факторами успіху «азіатських економічних тигрів» дослідники визначають масштабні інвестиції в людський капітал, освіту та науку, активне залучення іноземних інвестицій, експортну орієнтацію економіки та жорстку антикорупційну політику [22; 32]. Серед інших прикладів варто згадати Руанду, яка після геноциду 1994 року здійснила масштабне постконфліктне відновлення, зосередившись на національному примиренні, децентралізації управління та інвестиціях у інформаційні технології, що дозволило країні досягти стійкого економічного зростання [13].

Серед порівняно нещодавніх прикладів поствоєнного відновлення значний інтерес для України становить досвід країн Балканського півострова. Як зазначають О.І. Графська, Н.А. Гарасимчук та О.І. Дудаш, з огляду на характер і масштаби війни Росії проти України, більш-менш адекватною може бути аналогія саме з воєнними

конфліктами на Балканах [13]. Боснія та Герцеговина після війни 1992-1995 років зіткнулася зі значними перешкодами у відновленні через складну етнополітичну структуру. Дейтонська угода 1995 року створила основу для стабілізації, а Європейський Союз виступив важливим партнером, надаючи фінансову допомогу та підтримку реформ [36].

Сараєво, столиця Боснії та Герцеговини, яка протягом 3,5 років перебувала в облозі та була сильно зруйнована, відновлювалася із залученням великої кількості донорів та міжнародних організацій, що дало змогу доволі швидко відбудувати місто [21]. Водночас досвід Бейрута (Ліван), де відбудова центрального району здійснювалася як проєкт державно-приватного партнерства компанією Solidere, визнаний негативним через нехтування інтересами значної частини населення та відсутність прозорості [7]. Після завершення війни реальний дохід на душу населення в Лівані становив приблизно одну третину від довоєнного рівня, а в Боснії та Герцеговині – лише одну чверть [21].

Хорватія, яка досягла значного прогресу після закінчення війни за незалежність у 1995 році, є прикладом успішного поєднання стратегічного планування, локалізованих проєктів відновлення та євроінтеграції як каталізатора реформ. Вступ Хорватії до Європейського Союзу у 2013 році значно підживив її економіку, сприяючи торгівлі, інвестиціям і структурним реформам [31]. Цей досвід є особливо релевантним для України з огляду на її євроінтеграційні прагнення.

Відновлення Мосула, другого за величиною міста Іраку, що був захоплений бойовиками ІДІЛ у 2014-2017 роках, демонструє складність поствоєнного відновлення в умовах тривалої нестабільності та обмежених ресурсів. Процес відновлення цього індустріального центру і важливого транспортного вузла триває і донині, ілюструючи, що за відсутності комплексного підходу та належного інституційного забезпечення відбудова може розтягуватися на десятиліття [39]. Негативний приклад Іраку підтверджує тезу про критичну важливість прозорості, координації донорської допомоги та боротьби з корупцією у процесах відновлення [3; 22].

Узагальнення міжнародного досвіду дозволяє виокремити ключові фактори успішного поствоєнного відновлення міських громад. По-перше, це якість людського капіталу та ефективність його використання – інвестиції в освіту, перекваліфікацію та залучення кваліфікованих кадрів [21; 22]. По-друге, ефективне управління відновленням, що включає створення спеціалізованих координаційних інституцій, чітке визначення пріоритетів та етапності відновлення [3; 21]. По-третє, адекватне фінансове забезпечення з переважанням грантової допомоги над кредитною, що запобігає надмірному борговому навантаженню [21; 22].

Дослідники також підкреслюють принципову важливість участі місцевих громад у плануванні відновлення, прозорості та підзвітності у витрачанні коштів, а також дотримання принципів сталого розвитку [3; 5]. Як зазначає О.В. Захарова, ключовими завданнями для відновлення міст є забезпечення комплексного підходу у процесах прогнозування, дотримання принципів сталого розвитку, інноваційно-орієнтований розвиток, залучення міжнародної допомоги та системна боротьба з корупцією [22].

Постконфліктна реконструкція не має обмежуватися лише відбудовою «фізичної інфраструктури» і не обов'язково означає перебудову тієї соціально-економічної структури, яка існувала до початку конфлікту [5]. Збройний конфлікт трансформує суспільство, і повернення до минулого може бути неможливим або небажаним. Тому відновлення має включати, окрім фізичної реконструкції, економічне реформування, інституційну розбудову та соціальну реінтеграцію. Саме такий комплексний підхід, заснований на принципі «відбудувати краще, ніж було» (build back better), є запорукою не лише відновлення, а й якісного розвитку постраждалих громад.

Таким чином, аналіз міжнародного досвіду поствоєнного відновлення міських громад засвідчує, що кожна країна обирала свою траєкторію руху, ґрунтуючись на визначених пріоритетах та підходах до реалізації заходів [23]. Спільними рисами успішних програм відновлення є комплексність підходу, залучення міжнародної підтримки при збереженні національного суверенітету над процесами відбудови, інвестиції в людський капітал та інновації, прозорість управління та боротьба з

корупцією. Для Чернігівської громади, яка зазнала значних руйнувань внаслідок повномасштабної збройної агресії, вивчення та творче адаптування цього досвіду є необхідною передумовою формування ефективної стратегії відновлення.

1.3. Нормативно-правове регулювання питань відновлення в Україні

Формування нормативно-правової бази у сфері відновлення територій України є однією з ключових передумов ефективної поствоєнної відбудови. Як зазначає В. Бондар, саме правове регулювання визначає механізми, інститути, повноваження та процедури реалізації заходів з відновлення як деокупованих, так і інших постраждалих унаслідок бойових дій територій [4]. Масштабність руйнувань, завданих збройною агресією Російської Федерації, зумовлює необхідність швидкої та ефективної відбудови, а також координації між органами публічної влади в умовах воєнного стану та перехідного періоду.

Нормативно-правове забезпечення процесів відновлення територій в Україні почало формуватися у 2014 році як реакція на анексію Криму та початок збройного конфлікту на Донбасі. Цей початковий етап характеризувався терміновими заходами, спрямованими на вирішення найгостріших проблем постраждалого населення та критичної інфраструктури. Ключовими стали Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (2014), який визначив статус окупованих територій, та Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (2014), що заклав основи державної політики щодо ВПО [19; 45].

О.С. Келембет підкреслює, що попри прийняття цілої низки законів та розпоряджень у 2014-2017 роках, був відсутній спеціальний закон, який регламентував би процес відновлення та реінтеграції деокупованих та постраждалих від воєнного конфлікту територій [26]. У серпні 2016 року було схвалено Концепцію Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України, а у грудні 2017 року – саму Програму, що передбачала конкретні заходи з відновлення інфраструктури та соціально-економічного розвитку [37; 47]. Також

було врегульовано питання протимінної діяльності (Закон «Про протимінну діяльність в Україні», 2018) та правового статусу зниклих безвісти осіб (2018) [4].

Протягом 2020-2021 років відбулася інтеграція політики відновлення з загальнодержавними стратегіями розвитку. Затверджено Державну стратегію регіонального розвитку на 2021-2027 роки (2020), яка включила питання відновлення та реінтеграції до загальної стратегії розвитку регіонів. Закон України «Про засади державної регіональної політики» (2015, зі змінами) визначає основні правові, економічні, соціальні, екологічні та організаційні засади державної регіональної політики, включаючи особливості відновлення регіонів, що постраждали внаслідок збройної агресії [4; 6].

Повномасштабне вторгнення російської федерації кардинально змінило підходи до нормативно-правового забезпечення відновлення. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» (2022) створив особливий правовий режим, у межах якого відбувається відбудова. У квітні 2022 року затверджено Порядок виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії (постанова КМУ від 19.04.2022 № 473), а також створено Національну раду з відновлення України від наслідків війни [4; 6].

А.І. Вербицька зазначає, що нормативно-правовому регулюванню відновлення вітчизняним законодавцем було приділено увагу одразу після початку відкритого вторгнення: було представлено розрахований на десять років комплексний План відновлення України, що включив програми у широкому спектрі галузей суспільного та державного життя [6]. Важливим документом став Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій» (2022), який запровадив Державний реєстр пошкодженого та знищеного майна і механізми компенсації за зруйноване майно [20].

Центральне місце у нормативному регулюванні відновлення посідає постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 2023 року № 731 «Про затвердження порядків з питань відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад», яка затвердила Порядок визначення територій відновлення та Порядок розроблення,

реалізації та моніторингу планів відновлення та розвитку. Цей документ включив основні положення правової регламентації процесів відбудови [38].

Відповідно до цієї постанови, до територій відновлення віднесені: території територіальних громад, на яких велися бойові дії; території, що були тимчасово окуповані; території, де внаслідок бойових дій наявні руйнування об'єктів соціальної та критичної інфраструктури; а також території, де відбулося значне переміщення населення (понад 10% від загальної чисельності) до інших регіонів чи держав [6]. Для таких територій запроваджено можливість розробляти плани відновлення та розвитку як спрощений планувальний документ, що враховує специфіку постраждалих громад [33].

Як зазначається в аналітичній записці Програми U-LEAD з Європою (2024), основним нормативним актом, яким встановлено вимогу планування відновлення та розвитку на рівні громади, є Закон України «Про засади державної регіональної політики» (зі змінами 2022 року). Сільські, селищні та міські ради зобов'язані затверджувати стратегії розвитку територіальних громад, а для постраждалих територій – плани відновлення та розвитку [27]. Методичні рекомендації щодо порядку розроблення стратегій затверджено наказом Мінрегіону від 21 грудня 2022 року № 265 [33].

Водночас аналітики відзначають, що виклики, пріоритети та цілі Державної стратегії регіонального розвитку, затвердженої до повномасштабного вторгнення, перестали бути актуальними, і на них неможливо повноцінно спиратися при розробці місцевих стратегій, що затримує процес стратегічного планування на рівні територіальних громад [33]. Постановою КМУ від 14 жовтня 2022 року № 1159 також затверджено Порядок розроблення програм комплексного відновлення області та території територіальної громади, що регулює просторове планування відбудови [33].

Л.П. Горбата наголошує, що відновлення територіальних громад в сучасних умовах воєнного стану і в повоєнний час – це кропіткий і довготривалий процес, який вимагає згуртування всіх суб'єктів політики та ефективної взаємодії з громадами [6]. О. Сударенко досліджує правові методи мобілізації, розподілу та використання коштів публічних фондів, у тому числі міжнародних фінансових організацій, з метою

відновлення, підкреслюючи, що в умовах обмеженості ресурсів Україна має забезпечити ефективне нормативно-правове регулювання цього процесу [33].

А.І. Вербицька підкреслює, що фінансове забезпечення відновлення базується на трьох групах правових методів: методи мобілізації коштів (включаючи податкову політику), методи розподілу та методи використання коштів публічних фондів [6]. Важливе значення має Закон № 3905-IX від 20.08.2024, яким ратифіковано «Програму відновлення України III» – фінансову угоду між Україною та Європейським інвестиційним банком, що встановлює умови та порядок надання кредитних коштів на відновлення [33]. Джерелами фінансування також є кошти Державного бюджету (зокрема через Фонд ліквідації наслідків збройної агресії), субвенції місцевим бюджетам, кошти міжнародних донорів та інші не заборонені законом джерела [6; 33].

Окремим аспектом нормативного забезпечення відновлення є правове регулювання поводження з відходами руйнацій. М.М. Потіп зазначає, що кількість відходів руйнації в Україні вже можна порівняти із загальною кількістю твердих побутових відходів, що утворюються у країні протягом року – близько 10-12 мільйонів тонн [40]. Дослідник пропонує доповнити Закон України «Про управління відходами» поняттям «відходи війни» та внести зміни до Національної стратегії управління відходами до 2030 року з урахуванням воєнних реалій [40]. Це питання є особливо актуальним для Чернігівської області, де на територіях 23 громад накопичено близько 72 тис. тонн відходів від руйнувань.

Важливим інструментом прозорого управління процесами відновлення стала Єдина цифрова інтегрована інформаційно-аналітична система DREAM (Digital Restoration Ecosystem for Accountable Management), запровадження якої передбачено на рівні як областей, так і територіальних громад. Система забезпечує ефективне управління проектами відбудови на всіх етапах їх реалізації – від реєстрації об'єкта до контролю за використанням коштів. На міжнародному рівні оцінка збитків здійснюється за методикою RDNA (Rapid Damage and Needs Assessment), спільно підготовленою Світовим банком, Урядом України, ЄС та ООН. Згідно з третім звітом RDNA, прямі збитки інфраструктурі України становлять близько 152 млрд дол. США,

а потреба у відновленні обрахована в обсязі 486 млрд дол. США, з яких на Чернігівську область припадає 5,5 млрд дол. прямих збитків та 15,0 млрд дол. потреб у відновленні [26].

В. Бондар встановлює, що нормативно-правова база у сфері відновлення територій має фрагментарний характер і відсутня єдина законодавча рамка [4]. Автор пропонує розробку базового закону «Про відновлення територій», уніфікацію чинних актів, запровадження механізмів моніторингу та оцінки ефективності реалізації політики, а також нормативне закріплення участі громад і міжнародних партнерів у процесах відбудови [33]. Аналітична записка U-LEAD також фіксує неузгодженість нормативно-правових актів, що регулюють стратегічне, просторове та бюджетне планування відновлення та розвитку територіальних громад [33].

Таким чином, нормативно-правове регулювання питань відновлення в Україні пройшло суттєву еволюцію – від фрагментарних реактивних заходів 2014 року до формування комплексної системи законодавчих та підзаконних актів, що охоплює стратегічне планування, фінансування, координацію донорської допомоги, облік збитків та управління процесами відбудови. Проте чинна нормативна база потребує подальшого вдосконалення, зокрема через прийняття єдиного рамкового закону, узгодження планувальних документів різних рівнів, нормативне врегулювання поведінки з відходами війни та посилення механізмів прозорості й підзвітності. Для Чернігівської громади, яка розробила та затвердила План відновлення та розвитку на 125 проєктів загальною вартістю 20,7 млрд грн, ефективне правове забезпечення є необхідною передумовою успішної реалізації цих проєктів.

Висновки до розділу 1

Проведене дослідження теоретичних засад поствоєнного відновлення засвідчило, що збройні конфлікти завдають комплексної та часто незворотної шкоди довкіллю й економіці постраждалих територій. За останні 25 років кількість воєн у світі зросла з 10 до 37, що посилює глобальний тиск на екосистеми та економічні системи. Існуючі норми міжнародного гуманітарного права залишаються

декларативними, а визнання екоциду окремим злочином досі перебуває на стадії обговорення.

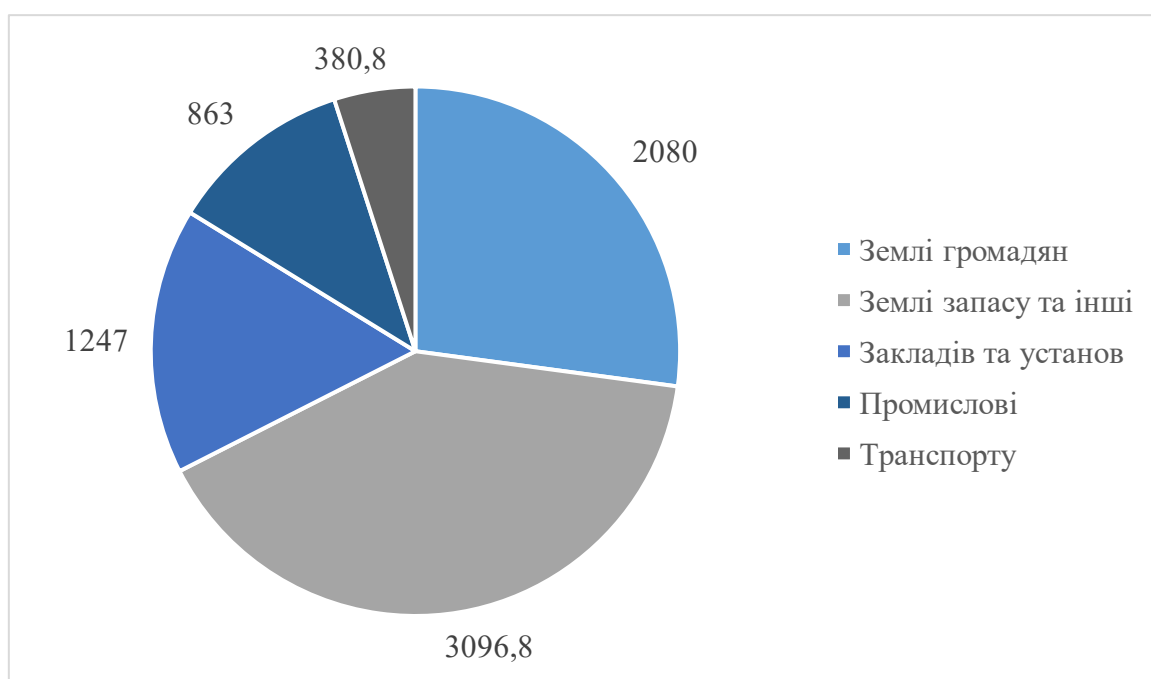
Міжнародний досвід – від Плану Маршалла до відновлення Хорватії та Японії – довів, що успішна відбудова потребує грантового фінансування, інвестицій у людський капітал, прозорості управління та дотримання принципу «build back better». Універсальної моделі не існує, кожна ситуація потребує адаптованих рішень. Водночас негативний досвід Бейрута підтвердив, що нехтування інтересами населення призводить до провалу навіть за значного фінансування. Нормативно-правова база відновлення в Україні суттєво розвинулася після 2022 року, проте залишається фрагментарною. На нашу думку, прийняття єдиного рамкового закону «Про відновлення територій» є першочерговим завданням для забезпечення координації зусиль держави, донорів та громад.

РОЗДІЛ 2. СТАН ТА МАСШТАБИ РУЙНУВАНЬ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГРОМАДИ

2.1. Загальна характеристика громади та показники довосенного розвитку

Чернігівська міська територіальна громада охоплює один населений пункт – місто Чернігів, що є адміністративним, промисловим і культурним центром Чернігівської області. Місто розташоване на правому березі річки Десна у північній частині Лівобережної України, в поліській зоні. Відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини» Чернігів віднесений до категорії історичних міст [54].

Територія міста в межах, затверджених Верховною Радою України (постанова № 872-XIV від 08.07.1999), складає 7856,3 га. З них 2080 га – землі громадян, надані у власність і користування; 1247 га – землі закладів, установ та організацій; 863 га – землі промислових підприємств; 380,8 га – землі підприємств транспорту і зв'язку; 3096,8 га – землі запасу, природоохоронні території та землі, не надані у власність та користування (див. рис. 2.1) [12].

Рис. 2.1 Структура земельних ресурсів м. Чернігова

Місто має компактну планувальну структуру, що сформувалася на правобережжі р. Десна поблизу столиці – міста Києва та міжнародних аеропортів

«Бориспіль» і «Жуляни», а також біля міжнародної траси Е-95 Європа-Азія. Клімат помірно-континентальний з теплим літом та досить м'якою зимою. Переважають західні та південно-західні вітри, які достатньо зволожують територію [53].

Основним і найбільшим водотоком на території громади є річка Десна – лівобережна притока р. Дніпро, загальна довжина якої становить 1130 км (в межах України – 575 км). Територією м. Чернігова р. Десна протікає зі сходу на південь протяжністю орієнтовно 12 км. Другою важливою водною артерією є річка Стрижень -правобережна притока р. Десна, що протікає з півночі на південь центральною частиною міста через яружно-балкову систему протяжністю близько 9 км в межах міста. На території Чернігова розташований регіональний ландшафтний парк «Ялівщина» площею 168,7 га. Близько 50% території міста охоплені зонами охорони пам'яток архітектури [16].

Чернігів вирізняється особливою цінністю свого міського середовища завдяки значній кількості історичних та культурних пам'яток, унікальних архітектурних ансамблів у тісній взаємодії з навколишнім ландшафтом. До переліку пам'яток культурної спадщини занесено 445 пам'яток міста, з них: 272 пам'ятки археології (233 – національного значення), 96 пам'яток історії (3 – національного значення), 67 пам'яток архітектури, містобудування та садово-паркового мистецтва (28 – національного значення), 9 пам'яток монументального мистецтва та 1 пам'ятка садово-паркового мистецтва [55].

Загальна протяжність міських доріг становить 361,9 км, із них магістральних – 86,7 км, доріг приватного сектору – 238,4 км та 36,8 км промислових доріг і проїздів. Площа дорожнього покриття складає 3518,5 тис. м², із яких 2413,7 тис. м² забезпечені твердим покриттям. Місто має 367,5 км тротуарних і пішохідних доріжок та 52,9 км велодоріжок і велосмуг. Безпеку дорожнього руху забезпечують 70 світлофорних об'єктів, 6 848 дорожніх знаків та 417 пішохідних переходів [49].

Водопостачання та водовідведення забезпечується КП «Чернігівводоканал» Чернігівської міської ради. Протяжність водопровідних мереж складає 559,69 км, мереж водовідведення – 334,65 км. Збирання та відведення дощових і талих вод забезпечують 25 комунальних каналізаційно-колекторних систем загальною

довжиною 65,7 км. Протяжність системи зовнішнього освітлення в місті становить 547,02 км. Потреби споживачів у тепловій енергії забезпечуються з використанням єдиного майнового комплексу Чернігівської ТЕЦ. Промислова зона міста включає 8 промислових районів [16].

Місто Чернігів мало розгалужену систему соціальної інфраструктури, доступну для всіх мешканців (див. таб. 2.1). У 2021 році дошкільну освіту забезпечували 52 заклади дошкільної освіти комунальної форми власності, в яких у 2020/2021 навчальному році виховувалися 10 761 дитина. Загальну середню освіту надавали 34 заклади (гімназії, ліцеї, початкова та спеціальна школи), де навчалися 29 844 учні. Також функціонували 5 закладів професійної (професійно-технічної) освіти з контингентом 2 200 учнів та 5 вищих навчальних закладів – 3 державних (Національний університет «Чернігівська політехніка», Національний університет «Чернігівський колегіум» ім. Т.Г. Шевченка, Академія Державної пенітенціарної служби) та 2 приватних [42].

Таблиця 2.1

Соціальна інфраструктура м. Чернігова (2021 рік)

Сфера	Кількість закладів	Контингент
Дошкільна освіта	52	10 761 дітей
Загальна середня освіта	34	29 844 учні
Професійно-технічна освіта	5	2 200 учнів
Вища освіта	5	-
Охорона здоров'я (комун.)	6	-
Спортивні школи	7	3 463 учні
Заклади культури	9	~2 500 учнів

Систему закладів охорони здоров'я комунальної власності громади складала 6 медичних установ: КНП «Чернігівська міська лікарня № 2», КНП «Чернігівська міська лікарня № 3», КНП «Чернігівська міська лікарня № 4», КНП «Сімейна поліклініка», КНП «Пологовий будинок» та КНП «Міська стоматологічна

поліклініка». Крім того, на території міста діяли медичні заклади обласного підпорядкування -обласна клінічна лікарня, обласна дитяча лікарня, обласна психоневрологічна лікарня, обласний кардіологічний диспансер, медичний центр сучасної онкології та розгалужена мережа приватних медичних закладів [16].

Розвитком фізичної культури та спорту в місті займалися 7 дитячо-юнацьких спортивних шкіл, КНП «Центр спортивної боротьби» та Чернігівський міський центр фізичного здоров'я населення «Спорт для всіх». Під керівництвом 164 тренерів-викладачів 3 463 учні віком від 6 до 23 років розвивали здібності у 26 видах спорту, з яких 21 – олімпійський. 39 вихованців входили до складу Національних збірних команд України [49].

Чисельність комунальних закладів сфери культури та туризму становила 9 одиниць: 4 мистецькі школи, 1 бібліотечна система (13 відділень), 2 комунальних підприємства (Міський палац культури ім. В. Радченка та Центральний парк культури і відпочинку), 1 клубний заклад (Центр культури та мистецтв) та 1 туристичний інформаційний центр, сертифікований за стандартом ISO 14785. Кількість учнів у мистецьких школах міста щороку становила близько 2,5 тисячі осіб. З 2019 року в Чернігові працює туристичний сайт chernihiv.travel.

Житловий фонд міста Чернігова до початку повномасштабного вторгнення включав як багатоквартирні будинки, так і значний приватний сектор. Багатоквартирна забудова переважно зосереджена в мікрорайонах Масани, Шерстянка, Рокосовського, центральній частині міста та інших районах. Значні території міста, зокрема райони Лісківці, північна частина та район с. Півці, зайняті садовими товариствами та приватним сектором. Житловий фонд характеризувався різноманітністю типів забудови: від історичних будівель у центральній частині до типових панельних багатоповерхівок радянської доби та сучасної забудови. Частина будівель потребувала модернізації, зокрема впровадження енергоефективних рішень та оновлення інженерних мереж [42].

Управління багатоквартирним житловим фондом здійснювалося через об'єднання співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ), житлово-будівельні кооперативи (ЖБК) та комунальні підприємства з обслуговування житла.

Генеральний план м. Чернігова передбачав передислокацію низки об'єктів із селищної зони житлової забудови в промислову зону з екологічних міркувань, а також використання наявних територіальних резервів для розміщення індустріальних технопарків та підприємств малого і середнього бізнесу.

Серед соціальних установ у місті Чернігові функціонували заклади міського та обласного значення. На базі департаменту соціальної політики послуги особам літнього віку та особам з інвалідністю надавав Чернігівський міський територіальний центр соціального обслуговування. У структурі департаменту також діяв Центр надання соціальних та адміністративних послуг у форматі «Прозорий офіс». Чернігівський міський центр соціальних служб здійснював соціально-профілактичну роботу із запобігання потраплянню у складні життєві обставини осіб та сімей з дітьми. Чернігівський геріатричний пансіонат – стаціонарна соціально-медична установа на 410 ліжко-місць -забезпечував проживання та обслуговування громадян старшого віку, ветеранів війни та праці, осіб з інвалідністю.

Чернігів був важливим транспортним вузлом на півночі України. Місто обслуговувалося автомобільним, залізничним та тролейбусним транспортом. Тролейбусна мережа протяжністю 110 км (контактна мережа – 55 км у подвійному обчисленні) забезпечувала громадський електротранспорт. Залізничний вузол пов'язував Чернігів з Києвом, Гомелем (Білорусь), Ніжином, Новгород-Сіверським та іншими містами. Автобусне сполучення охоплювало як міські, так і приміські маршрути, а також міжміські та міжнародні перевезення. Близькість до міжнародної траси Е-95 та відстань до Києва близько 140 км забезпечували вигідне логістичне розташування міста [52].

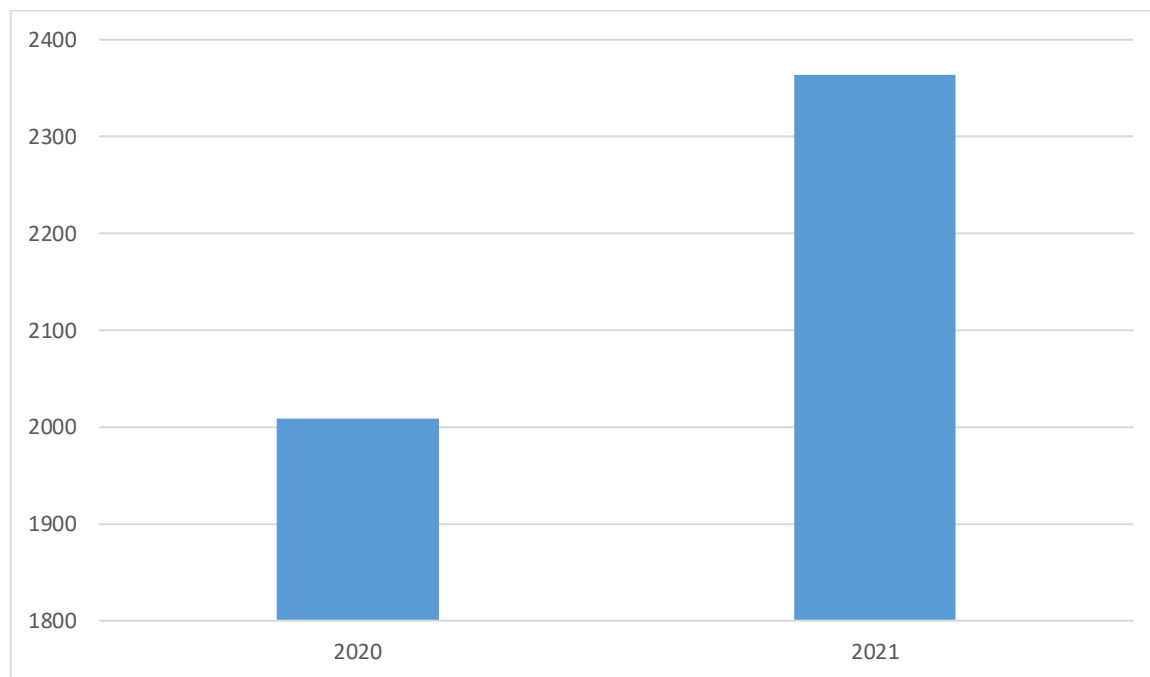
Станом на 01.01.2022 наявне населення міста Чернігова складало 282,7 тис. осіб (за даними Плану відновлення) або 276,9 тис. осіб зареєстрованого населення (за даними реєстру територіальної громади), що становило близько 45% міського населення Чернігівської області. У структурі населення переважали жінки – 54,4% (150,8 тис. осіб), чоловіки – 45,6% (126,1 тис. осіб). За віковою структурою: діти до 14 років – 41 039 осіб, молодь 15-35 років – 62 174 особи, дорослі 36-60 років – 114 343 особи, люди літнього віку (60+) – 64 010 осіб [42].

Демографічна ситуація в місті характеризувалася стійким природним скороченням населення, що спостерігалось протягом тривалого періоду. Коефіцієнт народжуваності станом на 01.01.2022 становив 3,9 на 1000 населення, коефіцієнт смертності – 15,7. У 2021 році в місті народилося 2 162 особи, а померло 4 647 осіб, що дало природне скорочення в 2 485 осіб. Основними причинами смертності серед населення були хвороби системи кровообігу (близько 61% померлих) та злоякісні новоутворення (14,5%). Чисельність зареєстрованого населення міста стабільно зменшувалася: з 291,6 тис. осіб у 2016 році до 282,7 тис. осіб у 2021 році.

До повномасштабної війни Чернігів характеризувався стабільним економічним становищем. За даними «Індексу конкурентоспроможності міст – 2021», Чернігівська громада посіла 6-те місце серед обласних центрів України, вирізняючись високою кредитоспроможністю та привабливістю для інвестицій, підтвердженою рейтинговим агентством «Credit-Rating» [24].

У 2021 році зареєстроване безробіття в місті зменшилося порівняно з 2020 роком. Кількість зареєстрованих безробітних станом на 01.01.2022 становила 2 202 особи при 295 вакансіях. У сфері малого та середнього підприємництва було зайнято 59,1 тис. осіб. Загальна кількість зареєстрованих суб'єктів МСП (юридичних осіб та ФОП) у 2021 році становила 19 554, з яких 16 936 – фізичні особи-підприємці. Кількість ФОП зросла на 4% порівняно з попереднім роком. Номінальна середня заробітна плата станом на 01 лютого 2022 року становила близько 12 тисяч гривень.

Фінансове становище міста до війни було стабільним з достатніми надходженнями до бюджету. У 2021 році до бюджету Чернігівської міської територіальної громади було зараховано 3 290,43 млн грн, що склало 98,5% призначень звітного року. Надходження від діяльності суб'єктів малого та середнього підприємництва у 2021 році склали 903,5 млн грн. Бюджет розвитку громади у 2021 році становив 652,8 млн грн. Доходи місцевого бюджету (загальний фонд без трансфертів) зросли з 2 008,8 млн грн у 2020 році до 2 364,0 млн грн у 2021 році, продемонструвавши позитивну динаміку (див. рис. 2.2) [55].

Рис. 2.2 Динаміка доходів місцевого бюджету (2020–2021)

Промислова зона міста включала 8 промислових районів. За інформацією ГУ ДПС у Чернігівській області, станом на 01.01.2022 господарську діяльність здійснювали понад 12 тисяч підприємств, з яких близько 1 600 – промислових. Чернігів був важливим промисловим центром з підприємствами машинобудування, харчової та легкої промисловості, хімічної галузі, деревообробки. У структурі економіки Чернігівської області переважала аграрна складова – питома вага сільського господарства у валовій доданій вартості у 2021 році становила 29,9%, промисловості – 20,0%, послуг – 40,9% [52].

Зовнішньоторговельна діяльність підприємств Чернігівщини мала стійкий позитивний характер. У товарній структурі експорту лідируючі позиції належали продовольчій продукції, зокрема зерновим культурам, що забезпечувало 56,1% експортних поставок. Жири та олії становили 10,7%, деревина та вироби з деревини – 6,5%, готові харчові продукти – 5,3%, текстильні матеріали – 3,5%. Підприємства реального сектору активно розвивали зовнішньоторговельні зв'язки з партнерами з понад 100 країн світу. Промисловий комплекс області станом на 01.01.2022 формували близько 950 підприємств (у тому числі 122 великих і середніх), на яких працювало майже 34,1 тис. осіб. Чернігівщина забезпечувала 4,8% виробництва

сільськогосподарської продукції країни та була однією з найрозвинутіших аграрних областей України [52].

Важливим аспектом розвитку громади був туристичний потенціал. Чернігів, як одне з найдавніших міст України, приваблював туристів унікальною архітектурною спадщиною, що включала пам'ятки XI-XII століть (Борисоглібський собор, Спасо-Преображенський собор, П'ятницька церква та інші). З 2019 року функціонував сертифікований за міжнародним стандартом ISO 14785 Туристичний інформаційний центр та діяв туристичний портал chernihiv.travel.

До початку повномасштабного вторгнення Чернігів активно залучав інвестиції: щороку в області реалізувалося близько 25-30 інвестиційних проєктів. Надходження прямих іноземних інвестицій на кінець 2021 року становили 591,6 млн дол. США, при цьому за останні п'ять років мирного часу надійшло близько 480 млн дол. (понад 80% загального обсягу). Місто мало розвинену транспортну інфраструктуру – залізничне сполучення, автобусне та тролейбусне обслуговування (протяжність тролейбусної контактної мережі складала 110 км). Чернігів був пов'язаний залізницею та автошляхами з Києвом, іншими обласними центрами, а також мав вигідне геополітичне розташування поблизу кордонів з Білоруссю.

Водночас, близькість до кордону з російською федерацією (225,1 км) та Республікою Білорусь (232,6 км), що загалом складає понад 450 км спільних кордонів Чернігівської області з двома недружніми країнами, стала ключовим безпековим ризиком, який кардинально вплинув на долю громади після 24 лютого 2022 року. Саме це географічне розташування зумовило те, що Чернігів став одним із перших і найбільш постраждалих міст з перших днів повномасштабного вторгнення, опинившись у зоні активних бойових дій протягом більше ніж місяця.

Таким чином, до початку повномасштабної збройної агресії Російської Федерації Чернігівська міська територіальна громада являла собою розвинений міський центр з потужною соціальною інфраструктурою, стабільною економічною базою, значним історико-культурним та туристичним потенціалом. Місто демонструвало позитивну динаміку бюджетних надходжень, активний розвиток малого та середнього підприємництва, залучення іноземних інвестицій. Водночас

групада мала стійкі демографічні проблеми - природне скорочення населення, старіння та переважання смертності над народжуваністю, що створювало додаткові виклики для довгострокового розвитку. Ці довоєнні характеристики є вихідною базою для оцінки масштабів збитків, завданих збройною агресією, та формування стратегії поствоєнного відновлення громади.

2.2. Оцінка збитків від воєнних дій: житловий фонд та соціальна інфраструктура

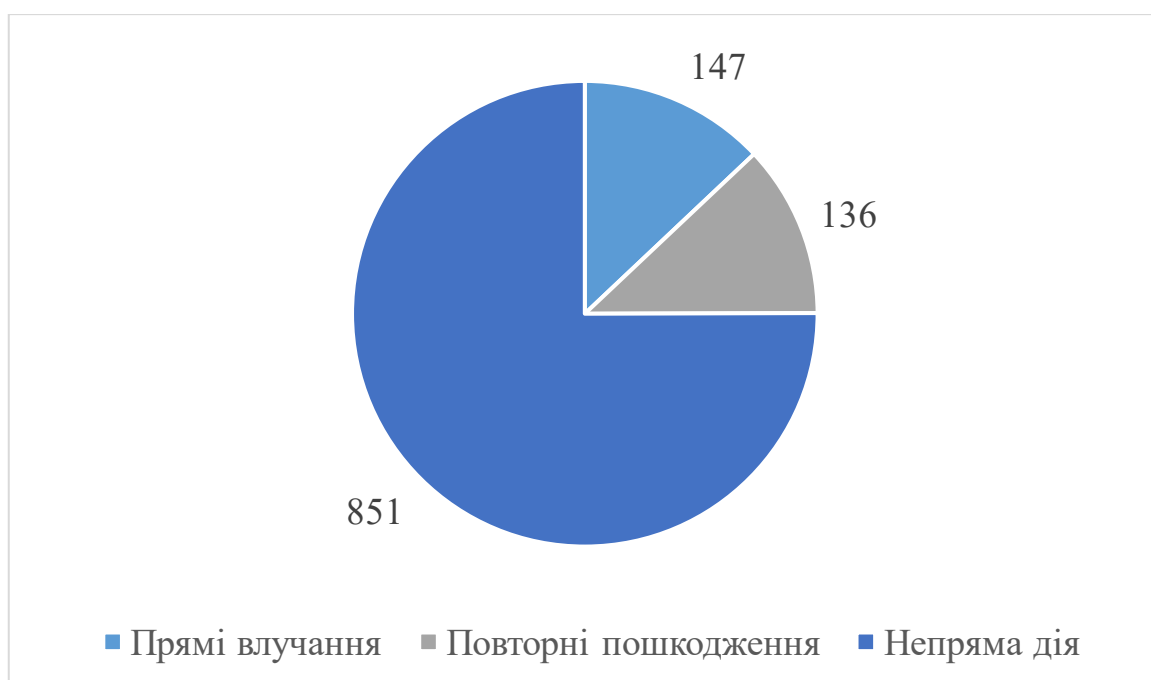
Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну 24 лютого 2022 року мало руйнівний вплив на Чернігівську міську територіальну громаду. Протягом більше ніж місяця місто перебувало в зоні активних бойових дій, зазнаючи масованих авіаційних та ракетних ударів, артилерійських обстрілів та наземних атак. Загальний обсяг прямих збитків, завданих об'єктам Чернігівської області, за оцінкою RDNA3 (Rapid Damage and Needs Assessment), становить близько 5,5 млрд дол. США, потреба у відновленні – 15,0 млрд дол. США [50]. Загальна кількість пошкоджених об'єктів інфраструктури та життєзабезпечення області склала 2 652 одиниці, з яких найбільшу частку (62,1%) становлять об'єкти житлового фонду.

Житловий фонд зазнав найбільших руйнувань серед усіх категорій інфраструктури. На рівні Чернігівської області станом на 01.01.2025 загальна кількість пошкоджених об'єктів житлового фонду становила 12 342 будівлі, з яких 1 186 – багатоквартирні будинки (9,6%) та 11 156 – приватні садиби (90,4%). Найбільше пошкоджень зафіксовано в Чернігівському районі – 78,7% усіх руйнувань житлового фонду області, що пояснюється тривалістю та інтенсивністю бойових дій на цій території [42].

Безпосередньо в місті Чернігові ситуація є особливо критичною. Пошкоджено та зруйновано 998 багатоквартирних житлових будинків, з яких 147 отримали руйнування внаслідок прямих влучань боєприпасів, а 851 – пошкоджено непрямою дією вибухів (ударною хвилею, розлітанням уламків). Повторних пошкоджень за період 2022-2025 років зазнали 136 багатоквартирних будинків, що свідчить про

триваючу загрозу з боку ракетних ударів (див. рис. 2.3). Чернігівська міська громада зосереджує 81% (961 об'єкт) усіх пошкоджень багатоквартирного фонду області.

Також пошкоджено 3 443 приватних, садових та дачних будинки на території міста, з них 540 будинків повністю знищені і не підлягають відновленню, 981 – значно пошкоджений (потребують капітального ремонту або часткової реконструкції) та 1 922 – зазнали незначних пошкоджень, які можуть бути усунені за рахунок поточного ремонту (див. рис. 2.4). Показники пошкодження житлового фонду Чернігівської громади внесено в таблицю 2.2 [42].

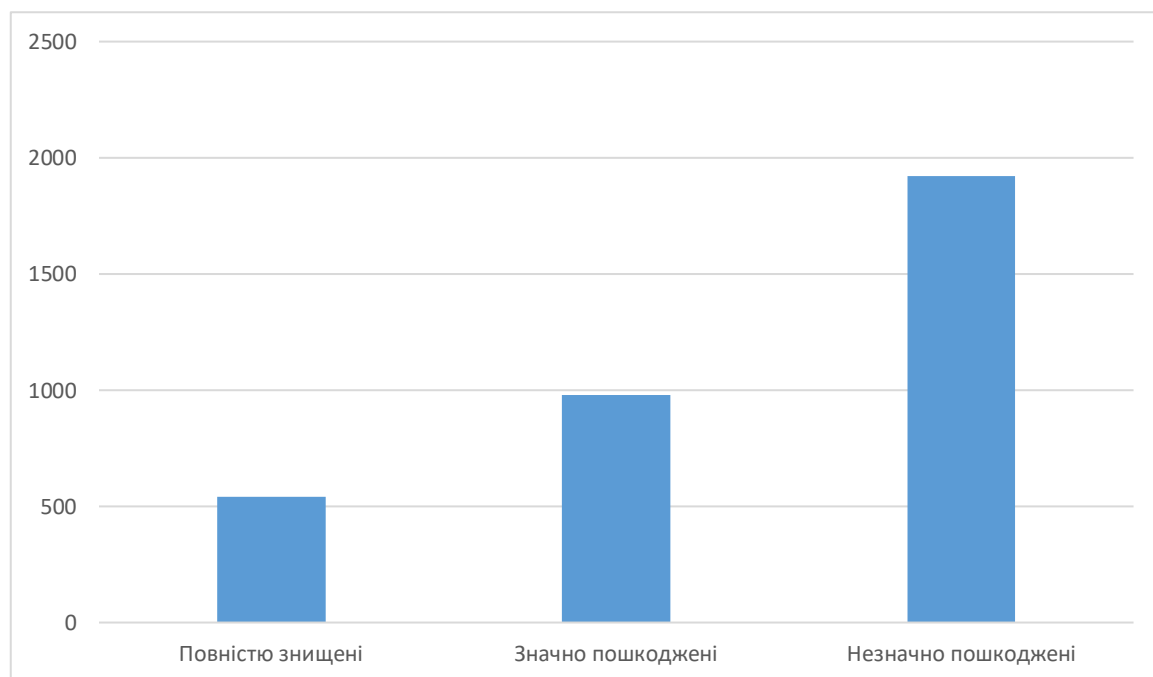

Рис. 2.3 Структура пошкоджень багатоквартирних будинків м. Чернігова

Також пошкоджено 3 443 приватних, садових та дачних будинки на території міста, з них 540 будинків повністю знищені і не підлягають відновленню, 981 – значно пошкоджений (потребують капітального ремонту або часткової реконструкції) та 1 922 – зазнали незначних пошкоджень, які можуть бути усунені за рахунок поточного ремонту (див. рис. 2.4) [55]. Загальні показники пошкодження житлового фонду Чернігівської громади внесено в таблицю 2.2 .

Загалом Чернігівська міська громада зосереджує 29,6% (3 303 будівлі) усіх пошкоджень приватного сектору області. Масштаб руйнувань житлового фонду

залишає без належного житла десятки тисяч мешканців і становить одну з найгостріших проблем відновлення.

Рис. 2.5 Будинки м. Чернігова за ступенем пошкодження

Процес компенсації та відновлення житлового фонду громади здійснюється відповідно до Закону України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій» (2022). Станом на початок 2025 року тривають роботи з аварійного та поточного ремонту багатоквартирних будинків, однак потреби значно перевищують наявне фінансування. Окрема проблема – повторні пошкодження вже відремонтованих будинків унаслідок продовження ракетних обстрілів, що знецінює вже здійснені інвестиції у відновлення.

Воєнні дії завдали масштабної шкоди мережі освітніх закладів. На рівні Чернігівської області станом на 01.01.2025 пошкоджено 154 заклади освіти, а саме: 81 заклад загальної середньої освіти, 58 закладів дошкільної освіти, 7 закладів вищої та фахової передвищої освіти, 5 закладів професійно-технічної освіти та 3 заклади позашкільної освіти. Безпосередньо в місті Чернігові повністю знищено 2 школи, пошкоджено 25 закладів загальної середньої освіти, 37 закладів дошкільної освіти (в

умовах триваючих обстрілів кількість зросла до 39, із них 4 пошкоджено повторно) та 5 закладів професійно-технічної освіти з рівнем пошкоджень до 80%.

Таблиця 2.2

Пошкодження житлового фонду Чернігівської громади

Категорія	Кількість	Частка
Багатокварт. будинки (місто)	998	-
- прямі влучання	147	14,7%
- непряма дія вибухів	851	85,3%
- повторно пошкоджені	136	-
Приватні будинки (місто)	3 443	-
- повністю знищені	540	15,7%
- значно пошкоджені	981	28,5%
- незначно пошкоджені	1 922	55,8%
Житловий фонд (область)	12 342	100%

Три заклади загальної середньої освіти були пошкоджені повторно під час ракетних ударів у 2023-2024 роках. За рахунок державного та місцевих бюджетів, а також коштів благодійних і волонтерських організацій по області відновлено 83 заклади освіти (поточний ремонт): 47 закладів загальної середньої освіти, 32 заклади дошкільної освіти, 1 заклад позашкільної та 3 заклади вищої і професійно-технічної освіти. Ведуться відновлювальні роботи ще у 21 закладі. Повністю зруйновані або критично пошкоджені заклади потребують будівництва нових будівель [49].

Руйнування освітньої інфраструктури мало і соціальні наслідки: частина закладів була переведена на дистанційний формат навчання, інші були тимчасово закриті. Це вплинуло на якість освітнього процесу та поглибило проблему «освітніх втрат» серед дітей та підлітків. Відновлення освітніх закладів передбачає не лише ремонт будівель, а й облаштування укриттів (або трансформацію підвальних приміщень) відповідно до вимог цивільного захисту, що суттєво збільшує вартість проєктів.

На території Чернігівської області пошкоджень зазнали 76 об'єктів 31 медичного закладу, з яких 8 об'єктів були повністю зруйновані. У місті Чернігові повністю знищено 1 заклад – дитячу стоматологічну поліклініку (основна будівля

КНП «Міська стоматологічна поліклініка» зруйнована повністю). Пошкоджено 5 закладів охорони здоров'я зі ступенем руйнації до 45%. Вісім об'єктів КНП «Чернігівська міська лікарня № 2» отримали пошкодження I категорії, два об'єкти КНП «Чернігівська міська лікарня № 3» – пошкодження різного ступеня. Пошкодження I категорії зафіксовані також у КНП «Сімейна поліклініка». Загалом понад 50% пошкоджених об'єктів охорони здоров'я Чернігівського району зосереджено в м. Чернігові. Станом на 01.01.2025 по області відновлено 46 закладів охорони здоров'я та їхніх підрозділів [55].

Комунальна інфраструктура міста зазнала критичних пошкоджень, що безпосередньо впливає на якість життя мешканців. Знищено 3 з 5 насосних станцій водопроводу, 2 каналізаційні насосні станції, 12 будівель цехів та майстерень комунальних підприємств. Знищено 30 одиниць спеціалізованої техніки з вивезення побутових відходів та вуличного прибирання, 2 крани та 2 маніпулятори КП «Чернігівводоканал», 25 одиниць техніки КП «Спецкомбінат». Пошкоджено 55 км тролейбусної контактної мережі (50% від загальної протяжності), 4 насосні станції, міські водопровідні та каналізаційні мережі, мережі вуличного освітлення (20% без урахування приватного сектору), 6 тролейбусів, а також знищено чи пошкоджено 50% зупинкових комплексів громадського транспорту [42].

Особливу загрозу становило пошкодження системи водопостачання. КП «Чернігівводоканал», що обслуговує 559,69 км водопровідних мереж та 334,65 км каналізаційних мереж, зазнало критичних втрат. Під час облоги міста понад 100 тис. мешканців залишалися без централізованого водопостачання. Відновлення 3 насосних станцій та ремонт пошкоджених ділянок водопроводу дозволили поступово повернути водопостачання, проте стан мереж потребує суттєвої модернізації з урахуванням зношеності та воєнних пошкоджень [49].

Культурна інфраструктура також зазнала значних збитків. На рівні області пошкоджено 105 закладів культури (без урахування релігійних споруд), 13 закладів спорту. У місті Чернігові пошкоджено літній театр Центрального парку культури та відпочинку, бібліотеку, Центр культури та мистецтв, музичну школу, 3 спортивні школи, Туристично-інформаційний центр. За результатами моніторингу пам'яток

культурної спадщини у 2022-2024 роках було оглянуто 30 пам'яток національного значення, з яких 21 виявилася пошкодженою, та 49 пам'яток місцевого значення, з яких 25 пошкоджено. Серед пошкоджених – унікальні архітектурні споруди XI–XVIII століть, що мають виняткову історичну та культурну цінність для всієї України [49].

Особливу занепокоєність викликає пошкодження пам'яток, включених до Переліку об'єктів культурної спадщини національного значення, зокрема споруд Чернігівського архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній». Руйнування елементів фасадів, дахів, вітражів та декоративних елементів потребує залучення реставраторів найвищої кваліфікації та використання спеціалізованих матеріалів, що суттєво ускладнює та здорожчує відновлення. Загальна вартість відновлення пошкоджених пам'яток попередньо оцінюється у сотні мільйонів гривень.

На рівні Чернігівської області пошкоджено 41 мостову споруду (34 з яких вже відновлено станом на 01.01.2025), 427 км автомобільних доріг загального користування місцевого значення та 680 км доріг державного значення. Загалом пошкоджено понад 1 100 км доріг. Орієнтовна вартість повного відновлення доріг місцевого значення становить 5 213,3 млн грн. Руйнування мостів та автошляхів у перші тижні вторгнення повністю паралізувало транспортне сполучення міста з навколишніми територіями та столицею країни [42].

Окремий аспект руйнувань становить екологічна складова. Обстріли промислових об'єктів, складів паливно-мастильних матеріалів, хімічних підприємств призвели до забруднення ґрунтів, водних ресурсів та атмосферного повітря. На території 23 громад Чернігівської області накопичено близько 72 тис. тонн відходів руйнацій. Як зазначає М.М. Потіп, кількість відходів руйнації в Україні вже можна порівняти з загальною кількістю твердих побутових відходів [40]. Для Чернігова проблема утилізації будівельного сміття є особливо актуальною, зважаючи на масштаб руйнувань приватного та багатоквартирного житлового фонду. Водночас переробка відходів руйнацій може стати ресурсом для відновлення – за умови впровадження відповідних технологій та нормативного врегулювання.

Масштаб руйнувань житлового фонду та соціальної інфраструктури Чернігівської громади є безпрецедентним за своїм обсягом та глибиною. Сукупні збитки охоплюють усі сфери життєдіяльності міста - від житла та освіти до охорони здоров'я, транспорту та культурної спадщини. Відновлення потребує комплексного підходу із застосуванням принципу «відбудувати краще, ніж було» (build back better), впровадженням сучасних будівельних технологій та енергоефективних рішень, інтеграцією «зелених» технологій та дотриманням стандартів безбар'єрності.

2.3. Економічні втрати та демографічні наслідки воєнного конфлікту

Повномасштабна збройна агресія російської федерації завдала глибоких економічних втрат Чернігівській громаді та області в цілому, спричинивши системну деградацію економічного потенціалу, масштабне скорочення виробництва, руйнування логістичних ланцюгів, відтік людського капіталу та різке зниження інвестиційної привабливості. Ці процеси охоплюють усі сектори економіки – від промисловості й аграрного комплексу до сфери послуг та малого підприємництва. Основні показники економічних втрат Чернігівщини внесено в таблицю 2.3 [49].

Під час активних бойових дій у лютому-березні 2022 року економіка регіону була фактично паралізована: за оцінками Плану відновлення громади, у березні працювало лише 15% суб'єктів господарювання, у квітні – близько 25%. В результаті агресії руйнувань та пошкоджень зазнали 63 промислових підприємства з 950 (6,6%), найбільші руйнування зафіксовано на підприємствах машинобудування, легкої та харчової промисловості. Через бойові дії було втрачено понад 3 000 робочих місць у промисловому секторі. Загальна вартість пошкодженого майна підприємств усіх форм власності за залишковою вартістю становить близько 6,9 млрд грн [49].

У 2022 році промислове виробництво скоротилося на 25,8% порівняно з 2021 роком. Зовнішньоторговельний оборот зменшився на 39,2%: експорт – на 39,7% (до 717,5 млн дол. США), імпорт – на 37,9% (до 300,4 млн дол. США). Поступове відновлення розпочалося у 2023 році: обсяг реалізованої промислової продукції досяг 47,7 млрд грн (120,7% від рівня 2021 року). Проте окремі галузі не досягли довоєнних показників: виробництво хімічних речовин – лише 70,9% від рівня 2021 року,

виробництво гумових і пластмасових виробів – 57,6%, виготовлення виробів з деревини – 93,6%. У 2024 році виробництво відновлено орієнтовно на 90% від довоєнних обсягів, індекс промислової продукції за I півріччя 2024 року склав 101,4% до відповідного періоду попереднього року [55].

Таблиця 2.3

Економічні втрати Чернігівщини у 2022 році

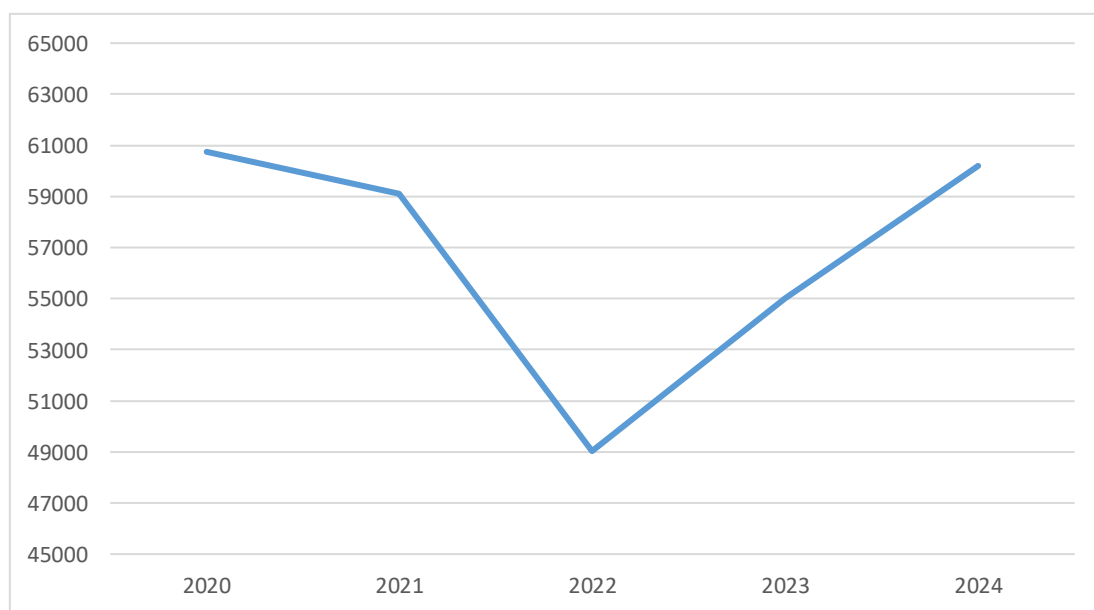
Показник	2021 (до війни)	2022 (після)
Промислове виробництво	базовий	-25,8%
Експорт, млн дол.	~1 190	717,5
Імпорт, млн дол.	~484	300,4
Аграрне виробництво	базовий	-20,8%
Надходження МСП, млрд грн	7,11	5,69 (-20%)
Зайнятість МСП, осіб	60 746	49 031
Інвестпроекти / рік	25-30	10
Пошкоджено підприємств	-	63 з 950
Втрачено робочих місць	-	3 000+

Повномасштабна війна стала справжнім випробуванням для аграріїв Чернігівщини – одного з ключових аграрних регіонів України, що забезпечував 4,8% сільськогосподарського виробництва країни. Вторгнення спричинило руйнування налагоджених логістичних ланцюгів, замінування посівних площ, пошкодження або повне знищення майна, техніки, обладнання та складів 70 суб'єктів господарювання агропромислового комплексу. Виробництво аграрної продукції у 2022 році зменшилося на 20,8%. Внаслідок замінування сільськогосподарських земель Чернігівщина втратила понад 20% свого валового продукту в аграрному секторі. Станом на серпень 2024 року на території області розмінування потребують 20 465,4 га, з яких обстежено лише 3 189,36 га (15,6%) [55].

Значних втрат зазнав малий та середній бізнес Чернігівської громади. Для фіксації знищеного або пошкодженого майна надійшло 168 звернень від юридичних осіб та 201 звернення від фізичних осіб-підприємців. Надходження від діяльності суб'єктів МСП до Зведеного бюджету у 2022 році зменшилися на 20,0% і склали 5,69 млрд грн. Питома вага надходжень від МСП до зведеного бюджету впала з 50,4% у

2021 році до 35,9% у 2022 році. У 2022 році реалізацію більшості інвестиційних проєктів було призупинено – реалізовано лише 10 проєктів замість звичних 25-30 щорічно [42].

Водночас спостерігалися ознаки поступового відновлення бізнес-активності (рис. 2.6). У 2022 році було зареєстровано 4 610 нових суб'єктів підприємництва, у 2023 році – 7 883, що перевищило кількість тих, які припинили діяльність. Кількість зайнятих у сфері МСП Чернігова скоротилася з 60 746 осіб (2020 р.) до 49 031 осіб (2022 р.), однак поступово відновилася до 60 211 осіб у 2024 році. За I півріччя 2024 року надходження від МСП до місцевих бюджетів області склали 2,1 млрд грн (зростання на 20,6% до відповідного періоду 2023 року), загальний обсяг податкових надходжень від МСП до зведеного бюджету – понад 3,7 млрд грн (зростання на 14,2%). Інвестиційна привабливість регіону різко знизилася через територіальну близькість до кордону з країною-агресором. Прямі іноземні інвестиції, які до війни становили 591,6 млн дол. США, фактично припинили надходження. Водночас бюджет Чернігівської міської громади зростає завдяки трансфертам на відновлення: з 3 444 млн грн у 2022 році до 4 589 млн грн у 2024 році. Однак структура бюджету змінилася – частка власних надходжень знизилася, а залежність від зовнішнього фінансування зросла [42].

Рис. 2.6 Зайнятість у сфері МСП м. Чернігова (2020-2024)

Воєнний конфлікт суттєво погіршив і без того складну демографічну ситуацію в громаді. Якщо до війни природне скорочення населення становило 2 485 осіб (2021 рік), то у 2022 році воно сягнуло рекордних 3 256 осіб (1 080 народжень проти 4 336 смертей). У 2023 році показник дещо покращився - природне скорочення склало 2 467 осіб (1 318 народжень, 3 785 смертей), у 2024 році – 2 444 особи (1 283 народження, 3 727 смертей), однак залишався критично високим. Загальна чисельність населення міста скоротилася з 282,7 тис. осіб (01.01.2022) до 274,3 тис. осіб (01.01.2025) (див. таб. 2.4) [12].

Таблиця 2.4

Демографічні та трудові показники м. Чернігова (2021–2024)

Показник	2021	2022	2023	2024
Народжуваність	2 162	1 080	1 318	1 283
Смертність	4 647	4 336	3 785	3 727
Прир. скорочення	2 485	3 256	2 467	2 444
Безробітні	2 202	-	-	1 603
Вакансії	295	-	116	737

Окрему проблему становлять масштабні переміщення населення. Станом на 01.01.2025 у Чернігові перебувало 11 613 внутрішньо переміщених осіб, що створило додатковий тиск на ослаблену місцеву інфраструктуру та соціальні служби. Водночас значна кількість громадян, переважно жінок працездатного віку з дітьми, виїхала за кордон або в більш безпечні регіони України, що посилює дефіцит кваліфікованих кадрів і професійний дисбаланс на ринку праці. Кількість учнів у закладах загальної середньої освіти скоротилася з 29 844 (2020/2021 н. р.) до 26 016 (2024/2025 н. р.), а дітей у закладах дошкільної освіти – з 10 761 до 7 230 осіб, що опосередковано підтверджує масштаби виїзду молодих сімей [16].

Особливо вразливою демографічною групою виявилися люди літнього віку, які залишилися в місті під час бойових дій та становили значну частину жертв серед цивільного населення. Коефіцієнт смертності, який і до війни був високим (15,7 на 1000 населення у 2021 р.), у 2022 році ще зріс, передусім через воєнні жертви та ускладнений доступ до медичних послуг. Водночас коефіцієнт народжуваності впав

до 3,9 на 1000 населення, що свідчить про кризу відтворення населення громади та створює ризики для довгострокової демографічної стабільності.

Війна внесла суттєві структурні зміни у функціонування ринку праці. Кількість зареєстрованих безробітних знизилася з 3 216 осіб (01.01.2021) до 1 603 осіб (01.01.2025), однак цей показник відображає радше виїзд економічно активного населення, ніж покращення ситуації із зайнятістю. Кількість офіційних вакансій зросла з 116 (01.01.2023) до 737 (01.01.2025), що свідчить про відновлення попиту на робочу силу на фоні її гострого дефіциту. За час активних бойових дій чисельність учнів спортивних шкіл зменшилась на 603 особи (18%), 13 тренерів-викладачів були призвані на військову службу, а 10 звільнилися як вимушені переселенці за кордоном [42].

Структурні зміни на ринку праці проявляються у зростанні попиту на робітничі спеціальності (будівельники, зварники, електрики), пов'язані з відновлювальними роботами, та одночасному скороченні попиту на офісних працівників. Середній розмір заробітної плати поступово зростає, однак значна частина працездатного населення залишається мобілізованою або перебуває за кордоном, що ускладнює кадрове забезпечення як промислового, так і бюджетного секторів. Проблема повернення емігрантів та демобілізованих у трудову діяльність стане одним із ключових викликів поствоєнного відновлення.

Серед інших наслідків слід зазначити суттєве скорочення туристичного потоку, що до війни був вагомим джерелом доходів для місцевої економіки. Фактичне припинення роботи Туристичного інформаційного центру, зруйнування та пошкодження пам'яток культурної спадщини, обмеження доступу до рекреаційних зон (парку «Ялівщина», набережної Десни) – все це підірвало туристичну привабливість міста і позбавило громаду значного джерела позабюджетних доходів.

Найбільших втрат від замінування сільськогосподарських земель зазнали Городнянська, Корюківська та Семенівська громади. Городнянська громада через замінування земельних ділянок та будівництво фортифікаційних споруд з початку 2024 року втратила близько 3,4 млн грн. Корюківська громада втрачає близько 5 млн грн на квартал через заміновані землі, що складає близько 10% місцевого бюджету. У

Семенівській громаді замінуванню піддалися також лісові угіддя - близько 20 тис. га (29,4% від загальної площі лісів), що додатково призводить до непрямих податкових втрат. Загальна площа земель сільськогосподарського призначення, що потребують розмінування по області, становить 3 153,5 га [41].

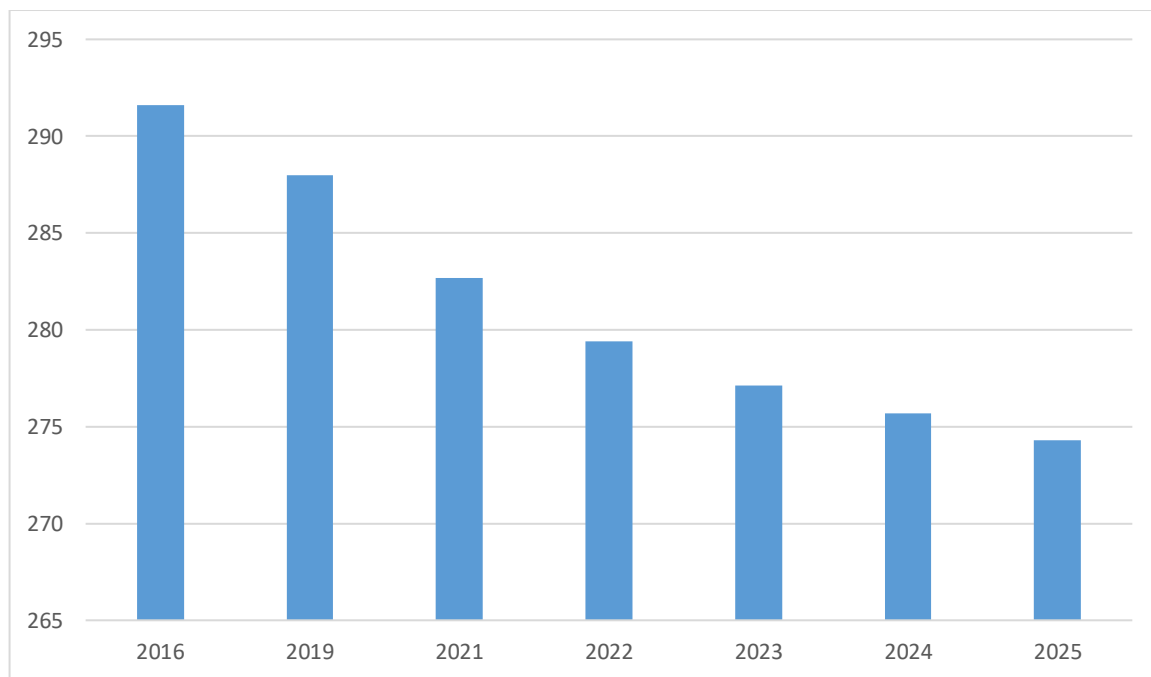
Таким чином, економічні втрати та демографічні наслідки воєнного конфлікту для Чернігівської громади мають комплексний і взаємопов'язаний характер. Руйнування промислового потенціалу призвело до скорочення зайнятості та бюджетних надходжень, відтік населення поглибив кадровий дефіцит, а замінування сільськогосподарських земель обмежило аграрне виробництво. Попри ознаки часткового відновлення у 2023-2024 роках, повне подолання наслідків потребуватиме значних інвестицій, системних реформ та міжнародної підтримки. Загальна потреба у фінансуванні 125 проєктів відновлення громади складає 20,7 млрд грн, з яких 13,1 млрд грн – кошти міжнародних донорських організацій. Ключовим завданням є не лише відновлення довоєнних показників, а й якісна трансформація економіки на засадах інноваційності, енергоефективності та інтеграції в європейський економічний простір.

2.4. Порівняльний аналіз стану громади «до/після» початку повномасштабного вторгнення

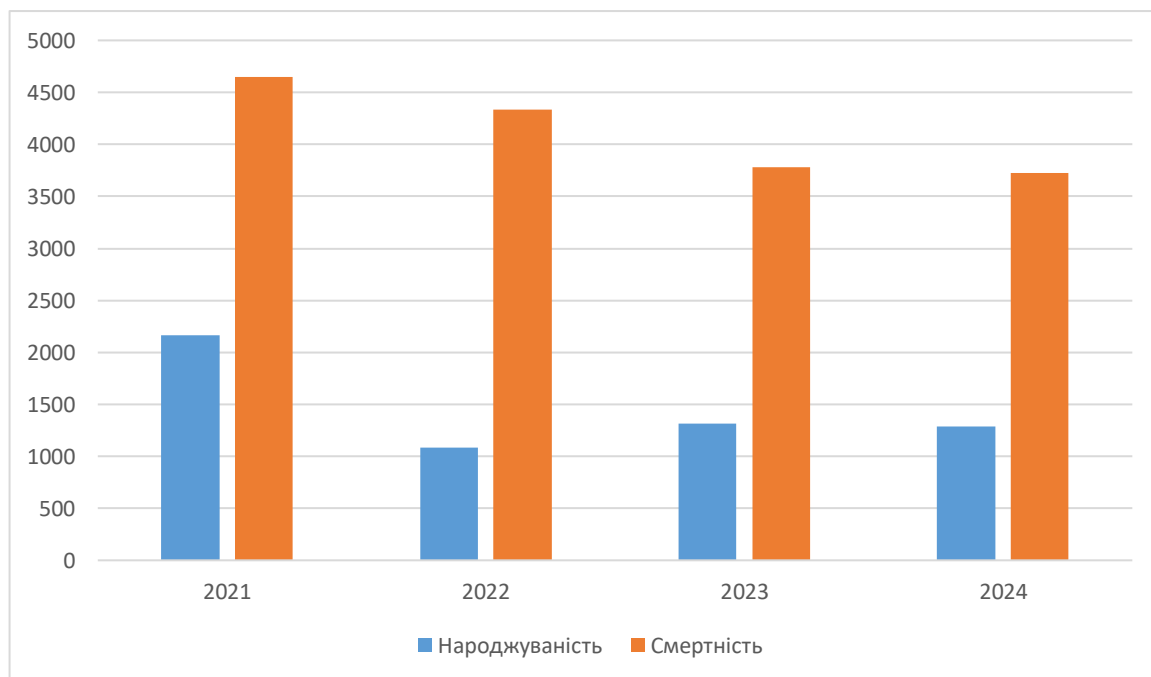
Для комплексної оцінки наслідків повномасштабної збройної агресії російської федерації необхідно провести порівняльний аналіз ключових показників Чернігівської міської територіальної громади до та після 24 лютого 2022 року. Такий аналіз дозволяє наочно побачити масштаб змін і визначити найбільш постраждалі сфери життєдіяльності міста.

Демографічна ситуація в місті Чернігові і до війни була складною. Населення стабільно скорочувалося: з 291,6 тис. у 2016 році до 282,7 тис. у 2021. Проте після початку повномасштабного вторгнення цей процес різко прискорився (див. рис. 2.7 та 2.8). За три роки війни місто втратило ще 8,4 тис. мешканців. Населення на 01.01.2025 становить 274,3 тис. осіб. Природне скорочення у 2022 році сягнуло рекорду -3256 осіб (проти 2485 у 2021 р.). Число народжень впало з 2162 до 1080 осіб

-майже вдвічі. Кількість дітей у дитсадках зменшилася з 10761 до 7230 осіб (- 32,8%). Кількість учнів у школах знизилася з 29844 до 26016 (- 12,8%). Станом на 01.01.2025 у місті перебуває 11613 внутрішньо переміщених осіб, водночас значна частина корінних мешканців виїхала за кордон. Загальні демографічні показники внесено в таблицю 2.5.

Рис. 2.7 Динаміка чисельності населення м. Чернігова (2016-2025)

Рис. 2.8 Народжуваність та смертність у м. Чернігові

Таблиця 2.5

Демографічні показники Чернігівської громади

Показник	До війни (2021)	Після (2024/2025)
Населення, тис. осіб	282,7	274,3
Народжуваність, осіб/рік	2 162	1 283 (2024)
Смертність, осіб/рік	4 647	3 727 (2024)
Природне скорочення	2 485	2 444 (2024)
Діти у ДНЗ, осіб	10 761	7 230
Учні ЗЗСО, осіб	29 844	26 016
ВПО у місті	-	11 613

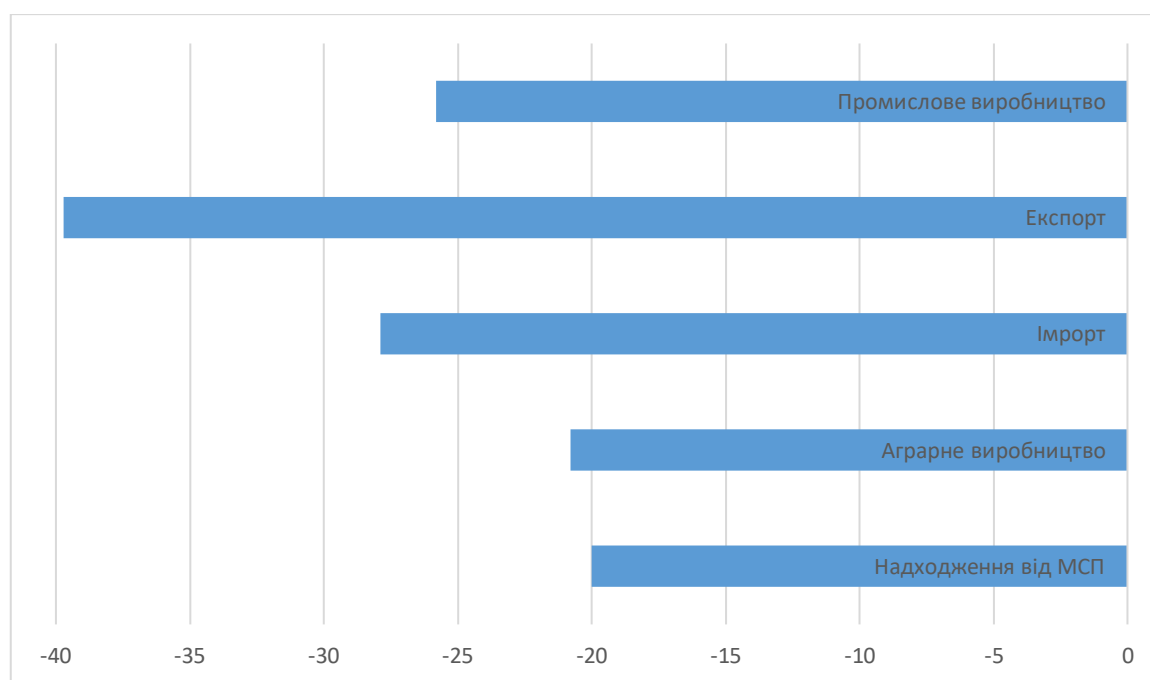
Житловий фонд зазнав найбільших руйнувань. У Чернігові пошкоджено 998 багатоквартирних будинків (з них 147 – прямі влучання) та 3443 приватних (540 повністю знищено). По області пошкоджено 154 заклади освіти. У місті знищено 2 школи, пошкоджено 25 ЗЗСО та 39 ДНЗ. Пошкоджено 76 об'єктів медичних закладів (8 повністю зруйновано). Знищено 3 з 5 насосних станцій водопроводу. Пошкоджено 55 км тролейбусної мережі (50%). По області зруйновано 41 міст та понад 1100 км доріг. Пошкоджено 21 пам'ятку національного значення та 25 пам'яток місцевого значення. Загальна вартість відновлення доріг – 5213 млн грн. Показники стану інфраструктури внесено в таблицю 2.6.

Таблиця 2.6

Стан інфраструктури Чернігівської громади до та після вторгнення

Об'єкт	До війни	Пошкоджено / знищено
Багатоквартирні будинки	-	998 (у місті)
Приватні будинки	-	3 443 (540 знищ.)
Заклади освіти (область)	функціонували	154 пошкоджено
Заклади охорони здоров'я	6 комунальних	76 об'єктів (8 зруйн.)
Насосні станції водопр.	5	3 знищено
Тролейбусна мережа	110 км	55 км пошкоджено
Мости (область)	функціонували	41 пошкоджено
Дороги (область)	функціонували	1 100+ км пошк.
Пам'ятки нац. значення	30 обстежено	21 пошкоджено

Економіка Чернігівщини зазнала глибокого спаду у 2022 році (див. рис. 2.9). Промислове виробництво скоротилося на 25,8%. Експорт впав на 39,7%, імпорт - на 37,9%. Аграрне виробництво зменшилося на 20,8%. Надходження від малого та середнього бізнесу впали на 20%. Кількість зайнятих у сфері МСП скоротилася з 60746 до 49031 осіб. Інвестиційна діяльність практично зупинилася: реалізовано лише 10 проєктів замість звичних 25-30. Водночас у 2023-2024 роках спостерігається часткове відновлення: зайнятість у МСП повернулася до 60211 осіб, реєстрація нових підприємців зростає до 7883 (2023 р.). Бюджет громади зріс до 4589 млн грн (2024), але значною мірою за рахунок зовнішніх трансфертів.

Рис. 2.9 Економічні втрати Чернігівщини у 2022 році

Проведений порівняльний аналіз засвідчує масштабність та комплексність наслідків повномасштабного вторгнення для Чернігівської громади. Зміни торкнулися кожної сфери життєдіяльності міста. У демографічній сфері населення скоротилося на 8,4 тис. осіб за три роки. Народжуваність впала майже вдвічі. Кількість дітей у дошкільних закладах зменшилася на третину. Ці тенденції свідчать про масовий виїзд молодих сімей з дітьми, що створює серйозний ризик для довгострокової демографічної стійкості громади.

В інфраструктурній сфері масштаб руйнувань є безпрецедентним. Пошкоджено майже тисячу багатоквартирних будинків, понад три тисячі приватних садиб. Знищено або пошкоджено більшу частину об'єктів комунальної інфраструктури. Понад 100 тис. мешканців під час облоги міста залишалися без води. Руйнування мостів та доріг паралізувало транспортне сполучення.

В економічній сфері найглибший спад зафіксовано у 2022 році. Промисловість втратила чверть обсягів. Зовнішня торгівля скоротилася на 39%. Аграрне виробництво впало на 21%. Інвестиції фактично зупинилися. Проте у 2023-2024 роках спостерігаються ознаки часткового відновлення: зайнятість у МСП повернулася до довоєнного рівня, реєстрація нових підприємців зростає, бюджетні надходження збільшуються. Водночас структура бюджету змінилася – зросла залежність від трансфертів.

Особливим є парадокс ринку праці: кількість безробітних зменшилася (з 2202 до 1603 осіб), а кількість вакансій зросла (з 295 до 737). Це свідчить не про покращення, а про масовий виїзд працездатного населення. Зростає попит на будівельників та робітників, дефіцит яких буде ключовим викликом поствоєнного відновлення.

Загальна потреба у фінансуванні 125 проєктів відновлення Чернігівської громади складає 20,7 млрд грн. З цієї суми 13,1 млрд грн має надійти від міжнародних донорських організацій. Порівняльний аналіз «до/після» є необхідною базою для визначення пріоритетних напрямів відбудови та формування науково обґрунтованих рекомендацій, що будуть розроблені у третьому розділі роботи.

Висновки до розділу 2

Аналіз стану Чернігівської громади засвідчив безпрецедентний масштаб руйнувань. Пошкоджено 998 багатоквартирних та 3443 приватних будинки, 154 заклади освіти, 76 медичних об'єктів, понад 1100 км доріг. Знищено 3 з 5 насосних станцій водопроводу. Промисловість скоротилася на 25,8%, експорт – на 39,7%, аграрне виробництво – на 20,8%. Населення зменшилося з 282,7 до 274,3 тис. осіб, народжуваність впала на 41%.

Порівняльний аналіз «до/після» виявив характерний парадокс ринку праці: кількість безробітних зменшилася, а вакансій зросла, що пояснюється масовим виїздом населення, а не реальним покращенням. Особливо тривожним є факт повторних пошкоджень 136 будинків за 2022-2025 роки, що знецінює вже здійснені інвестиції та ставить під сумнів доцільність капітальної відбудови до завершення активної фази конфлікту. Водночас у 2023-2024 роках зафіксовано ознаки часткового відновлення - зайнятість у МСП повернулася до довоєнного рівня, зареєстровано 7883 нових підприємців, бюджет зріс до 4589 млн грн. Проте це відновлення є нерівномірним і значною мірою залежить від зовнішніх трансфертів. За нашою оцінкою, повне подолання наслідків потребуватиме щонайменше 7-10 років стабільного фінансування.

**РОЗДІЛ 3. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПОСТВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ
ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГРОМАДИ**

3.1. Пріоритетні напрями відновлення пошкодженої інфраструктури

Визначення пріоритетних напрямів відновлення пошкодженої інфраструктури є першочерговим завданням для Чернігівської міської територіальної громади. Як було встановлено у другому розділі, загальний обсяг прямих збитків становить 5,5 млрд дол. США, а потреба у відновленні – 15,0 млрд дол. Масштаб руйнувань охоплює всі сфери: від житлового фонду (998 багатоквартирних та 3443 приватних будинки) до комунальної інфраструктури (3 з 5 насосних станцій знищено), освіти (154 заклади пошкоджено), медицини (76 об'єктів) та транспорту (понад 1100 км доріг). В умовах обмеженості ресурсів необхідно чітко визначити послідовність та пріоритетність відновлювальних заходів.

Для обґрунтування пріоритетів відновлення інфраструктури доцільно провести SWOT-аналіз, що дозволяє системно оцінити внутрішні переваги та слабкості громади, а також зовнішні можливості та загрози (див. табл. 3.1) [28]. Результати цього аналізу можуть стати базою для формування інвестиційного паспорта громади та аргументації перед міжнародними донорами.

Таблиця 3.1

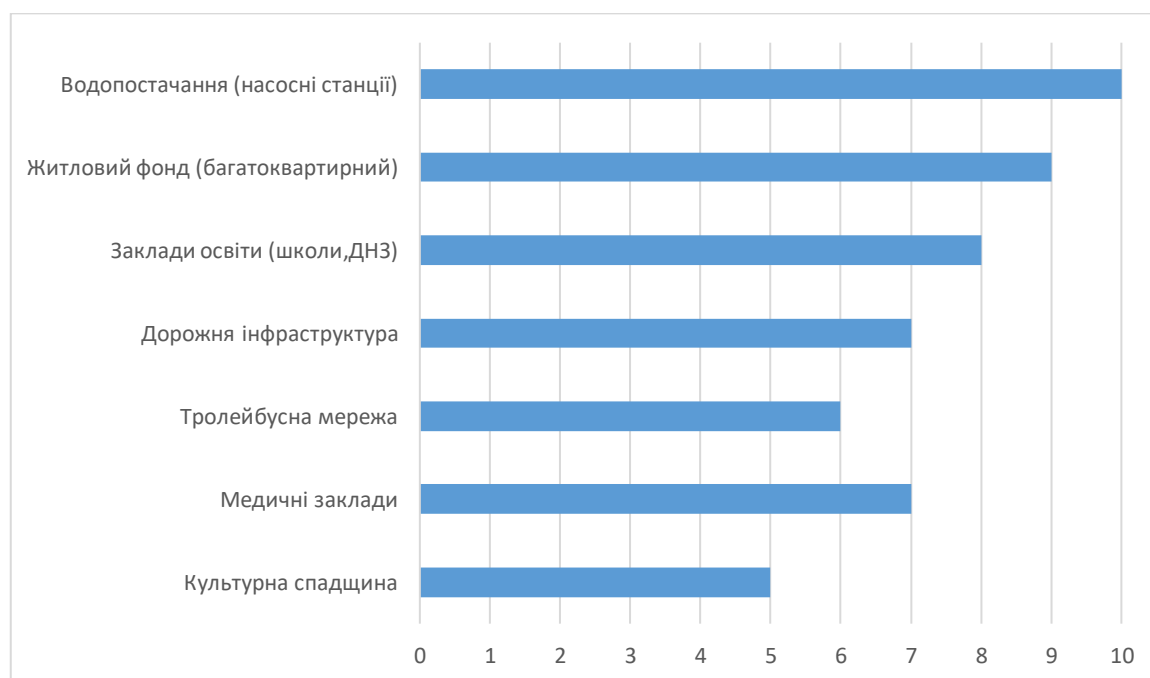
SWOT-аналіз інфраструктурної сфери Чернігівської громади

СИЛЬНІ СТОРОНИ (S)	СЛАБКІ СТОРОНИ (W)
- Наявність затвердженого Плану відновлення (125 проєктів, 20,7 млрд грн) Досвід управління великою міською інфраструктурою. - Високий рівень бюджетних надходжень (4589 млн грн у 2024). - Компактна планувальна структура міста Часткове відновлення 83 закладів освіти та 46 медзакладів. - Значний історико-культурний потенціал (445 пам'яток).	- Масштаб руйнувань перевищує фінансові можливості (998 багатоквартирних будинків). - Знищення 3 з 5 насосних станцій критично обмежує водопостачання. - 50% тролейбусної мережі пошкоджено - Зношеність комунальних мереж (559 км водопроводу). - Повторні пошкодження об'єктів (136 будинків). - Дефіцит кваліфікованих будівельних кадрів.

Продовження таблиці 3.1

МОЖЛИВОСТІ (О)	ЗАГРОЗИ (Т)
- Міжнародна донорська підтримка (13,1 млрд грн потенційно). - Програми ЄС, Світового банку, USAID, ЄІБ. - Система DREAM для прозорого управління. - Впровадження енергоефективних технологій під час відбудови. - Принцип «build back better» для модернізації. - Можливість оновлення містобудівної документації.	- Тривання ракетних обстрілів (повторні пошкодження). - Близькість до кордону з РФ та РБ (450+ км). - Зниження інвестиційної привабливості. - Ризик нецільового використання коштів. - Відтік населення зменшує потребу в частині об'єктів. - Інфляція будівельних матеріалів та послуг.

На основі проведеного SWOT-аналізу та враховуючи масштаби руйнувань, викладені у другому розділі, пропонується встановити черговість відновлення інфраструктури за рівнем її критичності для життєзабезпечення населення (див. рис. 3.1). Даний підхід базується на державній методиці пріоритезації проектів ліквідації наслідків збройної агресії та використовує рекомендовану міжнародними партнерами (зокрема ПРООН) триступеневу систему оцінки: від невідкладних аварійних робіт до об'єктів довгострокового розвитку територій [46].

Рис. 3.1 Пріоритетність відновлення інфраструктури Чернігівської громади

Найвищий пріоритет має відновлення систем водопостачання та водовідведення. Як встановлено у підрозділі 2.2, знищення 3 з 5 насосних станцій КП «Чернігівводоканал» призвело до того, що під час облоги понад 100 тисяч мешканців залишалися без централізованого водопостачання. Хоча насосні станції частково відновлено, стан 559,69 км водопровідних мереж та 334,65 км каналізаційних мереж потребує суттєвої модернізації з урахуванням як воєнних пошкоджень, так і довоєнної зношеності. При відновленні водопостачання доцільно впроваджувати автономні джерела електроживлення для насосних станцій, що забезпечить стійкість системи до можливих ударів по енергетичній інфраструктурі.

Відновлення житлового фонду є другим за пріоритетністю напрямом. У місті пошкоджено 998 багатоквартирних будинків (147 – прямі влучання, 851 – непряма дія) та 3443 приватних будинки (540 повністю знищено). Окремою проблемою є повторні пошкодження: 136 будинків пошкоджено повторно за період 2022-2025 років. Це означає, що до завершення активних бойових дій доцільно зосередитися на аварійному ремонті та тимчасових рішеннях, а капітальне відновлення планувати з урахуванням ризиків повторних ударів. При відновленні житлового фонду необхідно впроваджувати сучасні енергоефективні технології: утеплення фасадів, заміна вікон на енергозберігаючі, встановлення індивідуальних теплових пунктів. Це відповідає принципу «build back better», який застосовували при відновленні міст Європи після Другої світової війни та Балканських конфліктів.

Відповідно до Закону України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій» (2022), компенсація громадянам здійснюється через Державний реєстр пошкодженого та знищеного майна [20]. Для Чернігівської громади це стосується як багатоквартирного, так і приватного сектору. Процес відбудови житлового фонду має включати створення безпекових умов через облаштування підвальних укриттів, підвищення енергонезалежності за допомогою автономних систем (генераторів чи сонячних станцій), а також капітальну модернізацію внутрішніх комунікацій для подолання проблеми їхньої технічної зношеності.

Для приватного сектору, де 540 будинків повністю знищено, необхідно розглянути можливість будівництва нових індивідуальних будинків за типовими проєктами з енергоефективними характеристиками. Ефективним інструментом є придбання наявних будинків для переселенців, зокрема для багатодітних сімей, з подальшим ремонтом та реконструкцією. Також слід передбачити механізми надання тимчасового житла для тих, чий будинок перебуває у процесі відновлення.

Відновлення закладів освіти та охорони здоров'я є третім пріоритетом. По області пошкоджено 154 заклади освіти, з яких 83 вже відновлено (поточний ремонт). У місті знищено 2 школи, пошкоджено 25 ЗЗСО та 39 ДНЗ. Відновлення передбачає не лише ремонт будівель, а й облаштування укриттів відповідно до вимог цивільного захисту. Враховуючи спад демографічних показників в освітній сфері (-3,8 тис. учнів та -3,5 тис. дошкільнят), пріоритетом має стати не просто відбудова, а функціональна адаптація приміщень. Це дозволить перетворити частину закладів на затребувані громадські хаби, забезпечуючи ефективне використання бюджетних коштів та площ.

У сфері охорони здоров'я пошкоджено 76 об'єктів (8 повністю зруйновано). Повністю знищена дитяча стоматологічна поліклініка потребує будівництва нової будівлі. Відбудова медичної інфраструктури має базуватися на принципах автономності та цифровізації. Це передбачає не лише встановлення незалежних джерел енергії та оновлення матеріально-технічної бази, а й активне впровадження телемедичних рішень, які дозволять компенсувати нестачу профільних фахівців у громаді.

При відновленні закладів охорони здоров'я найвищим пріоритетом є будівництво захисних споруд (укриттів) та підвищення кваліфікації медичного персоналу. Середнім пріоритетом – покращення матеріально-побутових умов. Низьким – встановлення відновлюваних джерел енергії та забезпечення безбар'єрності. Для Чернігівської громади цей підхід є цілком релевантним з урахуванням триваючої загрози обстрілів.

Окрему увагу слід приділити відновленню комунальної інфраструктури поводження з побутовими відходами. Знищено 30 одиниць спеціалізованої техніки КП «Спецкомбінат» та 25 одиниць техніки КП «Чернігівводоканал». 72 тис. тонн

відходів руйнації, накопичених на території області, слід розглядати як потенційний ресурсний резерв. Створення інфраструктури для сортування та переробки цих відходів забезпечить громади доступною вторинною сировиною для ремонтно-будівельних робіт. При цьому важливо забезпечити екологізацію процесу через придбання сучасної спеціалізованої техніки.

Близько 109 км (20%) муніципальних мереж вуличного освітлення, загальна довжина яких складає 547,02 км, потребують відновлення внаслідок отриманих пошкоджень. При відновленні доцільно замінити застарілі натрієві світильники на енергоефективні LED-технології з можливістю автономного живлення від сонячних панелей. Це дозволить зменшити енергоспоживання на 60–70% та підвищити стійкість системи до можливих відключень електроенергії.

Важливим аспектом відновлення є забезпечення безбар'єрності відновлених об'єктів. Відповідно до Державних будівельних норм та міжнародних стандартів, всі відновлені заклади освіти, охорони здоров'я та культури мають бути доступними для осіб з інвалідністю та маломобільних груп населення. Це особливо актуально з огляду на зростання кількості осіб з інвалідністю внаслідок воєнних дій та збільшення чисельності ветеранів, які потребуватимуть адаптованого середовища.

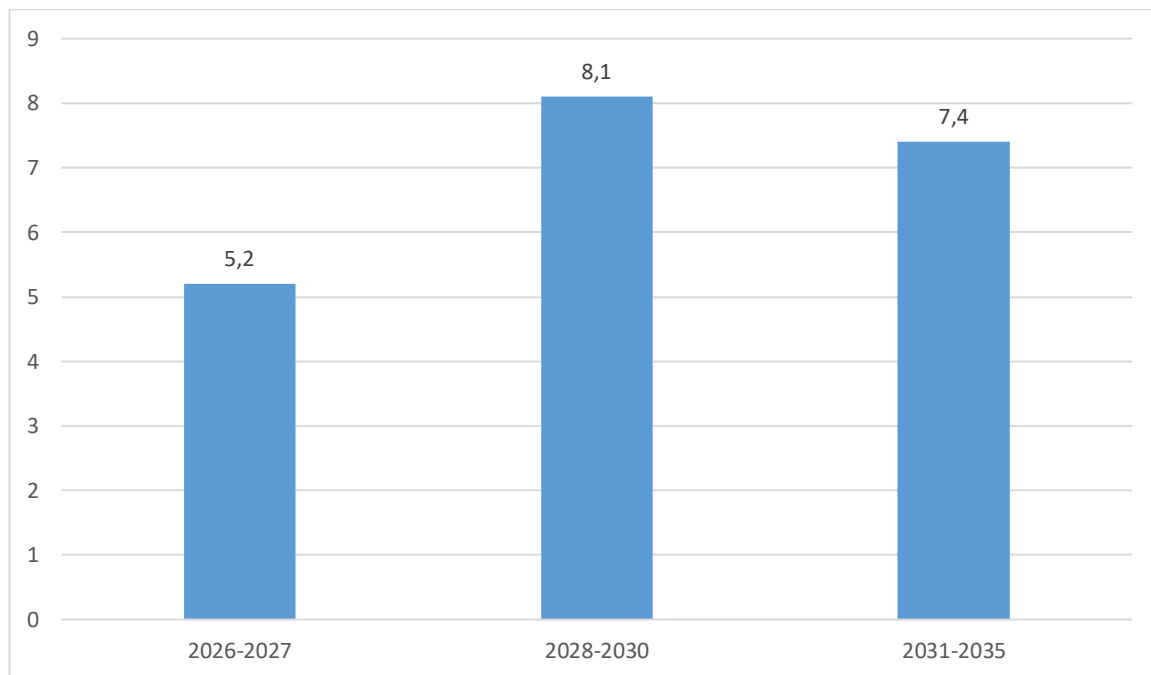
Враховуючи стратегічні цілі розвитку громади та необхідність залучення довгострокового фінансування, пропонується триетапна модель відновлення та модернізації інфраструктури (див. рис. 3.2 та табл. 3.2):

- I фаза: Реконструкція та енергетична стійкість (2026-2027 рр.) – спрямована на завершення капітальних ремонтів житлового фонду та повну децентралізацію енергосистеми (встановлення сонячних станцій та когенераційних установок на критичних об'єктах).

- II фаза: Соціально-економічна трансформація (2028-2030 рр.) – фокусується на створенні нових освітніх і медичних просторів за стандартами інклюзивності, розбудові логістичних вузлів та капітальному оновленні дорожньо-транспортної мережі.

- III фаза: Сталий інноваційний розвиток (2031-2035 рр.) – передбачає реалізацію масштабних інвестиційних проектів, запуск індустріальних парків,

цифровізацію міського управління (Smart City) та повний перехід до економіки замкненого циклу.

Рис. 3.2 Поетапне фінансування відновлення Чернігівської громади

Таблиця 3.2

Поетапність відновлення інфраструктури Чернігівської громади

Параметр	Фаза 1 (2026–2027)	Фаза 2 (2028–2030)	Фаза 3 (2031–2035+)
Пріоритет	Критична інфраструктура, аварійний ремонт житла	Капітальне відновлення, дороги, соціальна інфраструктура	Модернізація, інновації, розвиток
Об'єкти	Водопостачання, тепlopостачання, аварійне житло	Школи, лікарні, дороги, тролейбуси	Культурна спадщина, парки, нові об'єкти
Фінансування	Держбюджет, субвенції, невідкладні гранти	Міжнародні донори, ЄІБ, ЄБРР	ПП, ДПП, місцевий бюджет
Принцип	Відновити функціонування	Відбудувати краще	Розвиток та стійкість

Окрему увагу слід приділити оновленню містобудівної документації. Генеральний план міста Чернігова, розроблений до початку повномасштабного вторгнення, потребує суттєвого перегляду. Зміна демографічної ситуації (скорочення

населення з 282,7 до 274,3 тис. осіб), руйнування значної частини забудови та зміна функціонального призначення окремих територій (зокрема через замінування) вимагають комплексного просторового аналізу. Відповідно до постанови КМУ від 14 жовтня 2022 року № 1159, необхідно розробити програму комплексного відновлення території громади, що включатиме оновлену містобудівну документацію та інвентаризацію земельних ресурсів.

Відновлення дорожньої мережі потребує 5213,3 млн грн лише для доріг місцевого значення. По області пошкоджено понад 1100 км доріг та 41 мостову споруду (34 вже відновлено). Пошкоджено 55 км тролейбусної контактної мережі (50%) та 6 тролейбусів. При відновленні транспортної інфраструктури доцільно впроваджувати сучасні рішення:

- оновлення рухомого складу електротранспорту, розбудову мережі велодоріжок (наявних 52,9 км),
- модернізацію вуличного освітлення з використанням LED-технологій та автономних джерел живлення.

Ремонт доріг, які з'єднують населені пункти, є одним із найвищих пріоритетів, оскільки забезпечує транспортну доступність та соціальну згуртованість громади.

Окремим напрямом є відновлення цифрової інфраструктури та впровадження «розумних» рішень. З огляду на те, що половина зупинкових комплексів міста (50%) потребує відновлення, доцільно впроваджувати концепцію "розумних зупинок". Це передбачає оснащення нових об'єктів електронними табло для моніторингу транспорту в реальному часі та інтеграцію систем відеоспостереження для підвищення безпеки пасажирів. Модернізація світлофорних об'єктів (70 одиниць до війни) має передбачати впровадження адаптивного управління транспортними потоками. Ці рішення не лише покращать якість життя мешканців, а й сприятимуть підвищенню інвестиційної привабливості міста, що є критично важливим для залучення приватного капіталу на третій фазі відновлення.

Масштабне пошкодження культурного фонду (загалом 46 об'єктів різного рівня підпорядкування) обумовлює необхідність формування експертних груп із досвідчених реставраторів, здатних забезпечити фахове відновлення пам'яток

національного та місцевого значення. Цей напрям віднесено до третьої фази, оскільки реставрація є тривалим та високовартісним процесом. Водночас невідкладні консерваційні заходи (захист від подальшого руйнування) мають здійснюватися вже на першій фазі. Збереження 445 пам'яток культурної спадщини Чернігова, зокрема унікальних споруд XI-XVIII століть, є не лише культурною, а й економічною необхідністю – це основа майбутнього туристичного потенціалу міста.

Відновлення пошкодженої інфраструктури Чернігівської громади має базуватися на чіткій пріоритезації: спочатку критична інфраструктура життєзабезпечення, потім житловий фонд та соціальні об'єкти, і нарешті – модернізація та розвиток. Ключовими принципами мають бути поетапність, ресурсна ефективність, впровадження енергоефективних технологій та відповідність принципу «build back better». SWOT-аналіз засвідчив, що за наявності значних слабкостей (масштаб руйнувань, дефіцит кадрів) громада має суттєві можливості для відновлення. Реалізація 125 проєктів загальною вартістю 20,7 млрд грн потребуватиме не менше 5-7 років та ефективної координації між державними органами, донорами та місцевою громадою. При цьому кожен відновлений об'єкт має не просто повернути довоєнну функціональність, а й забезпечити вищий рівень безпеки, енергоефективності, інклюзивності та стійкості до потенційних загроз у майбутньому.

3.2. Стимулювання економічного розвитку та зайнятості

Економічне відновлення Чернігівської міської територіальної громади є одним із найскладніших завдань поствоєнного періоду. Як було встановлено у підрозділі 2.3, промислове виробництво у 2022 році скоротилося на 25,8%, зовнішньоторговельний оборот зменшився на 39,2%, а надходження від малого та середнього підприємництва впали на 20%. Пошкоджено 63 промислових підприємства, втрачено понад 3 тисячі робочих місць. Загальна вартість пошкодженого майна підприємств склала 6,9 млрд грн. За цих умов стимулювання економічного розвитку та забезпечення продуктивної зайнятості населення потребує глибокого аналізу зовнішнього та внутрішнього середовища, в якому функціонує громада.

Для формування обґрунтованих рекомендацій щодо економічного відновлення доцільно застосувати інструмент PEST-аналізу, який дозволяє системно оцінити вплив політичних (Political), економічних (Economic), соціальних (Social) та технологічних (Technological) факторів на перспективи розвитку громади (див. табл. 3.3) [14].

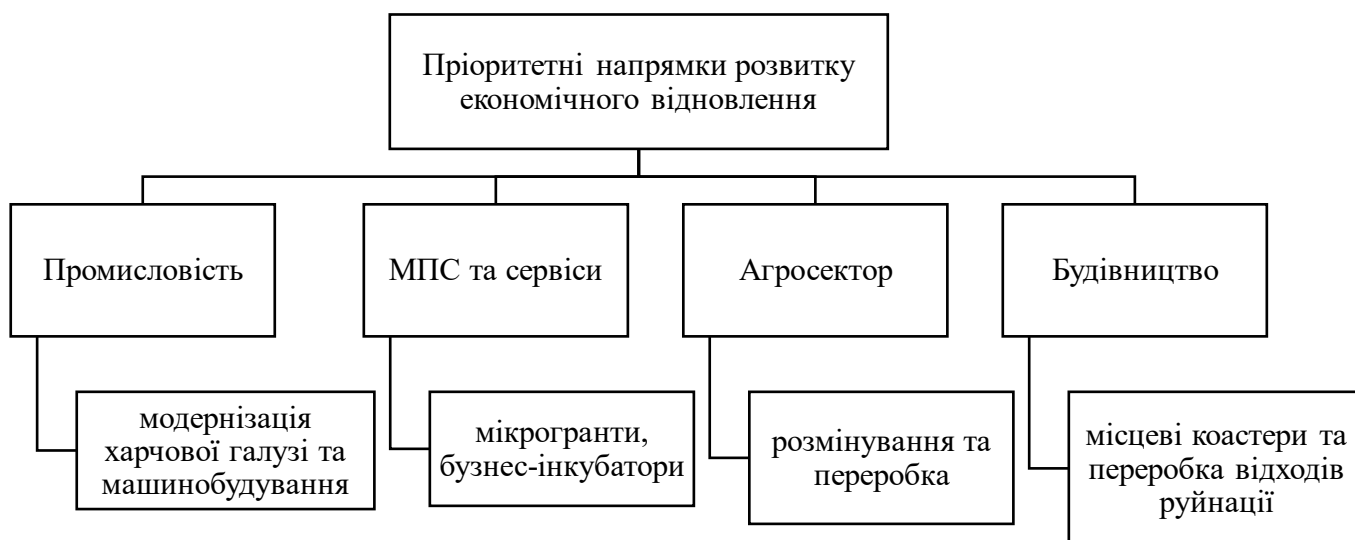
Таблиця 3.3

PEST-аналіз зовнішнього середовища для економічного розвитку Чернігівської громади

ПОЛІТИЧНІ ФАКТОРИ (P)	ЕКОНОМІЧНІ ФАКТОРИ (E)
- Дія воєнного стану обмежує інвестиційну діяльність та зовнішньоторговельні операції - Постанова КМУ №731 створює правову основу для планування відновлення - Закон про компенсацію пошкодженого майна стимулює відновлення житла та бізнесу - Податкові пільги для бізнесу в зоні бойових дій - Євроінтеграційний курс відкриває доступ до європейських ринків - Програми підтримки підприємництва (єРобота, 5-7-9)	- Інфляція будівельних матеріалів та послуг підвищує вартість відновлення - Зниження ПП з 591,6 млн дол. до фактичного припинення - Зміна структури бюджету: зростання залежності від трансфертів - Руйнування логістичних ланцюгів та зовнішньоторговельних зв'язків - Зростання попиту на будівельні спеціальності (зарплати зростають) - Часткове відновлення МСП: зайнятість повернулася до 60,2 тис. осіб
СОЦІАЛЬНІ ФАКТОРИ (S)	ТЕХНОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ (T)
- Скорочення населення з 282,7 до 274,3 тис. осіб (-8,4 тис.) - Масовий виїзд жінок працездатного віку з дітьми за кордон - Зменшення кількості учнів у школах на 12,8%, дітей у ДНЗ на 32,8% - Дефіцит кваліфікованих кадрів (будівельники, лікарі, вчителі) - Зростання кількості ВПО (11 613 осіб) як потенціальний трудовий ресурс - Психологічні травми та потреба у ментальному здоров'ї	- Цифровізація публічних послуг (DREAM, єВідновлення, Дія) - Можливості дистанційної зайнятості через IT-сектор - Впровадження енергоефективних технологій при відбудові - Розвиток електронної комерції та цифрового маркетингу - Потенціал відновлюваної енергетики (сонячні, вітрові станції) - Автоматизація виробничих процесів компенсує дефіцит кадрів

На основі проведеного PEST-аналізу та даних другого розділу, пропонується реалізувати комплекс заходів за кількома напрямками (див. рис. 3.3). Перший напрям – відновлення промислового потенціалу. Із 63 пошкоджених підприємств (6,6% від загальної кількості) пріоритетну увагу слід приділити об'єктам харчової промисловості та машинобудування, які формували основу довоєнної економіки Чернігівщини. Промисловий комплекс області до війни налічував близько 950 підприємств (122 великих і середніх), на яких працювало 34,1 тис. осіб. Відновлення виробничих потужностей має супроводжуватися технологічною модернізацією, яка дозволить підвищити продуктивність та знизити залежність від дефіцитної робочої сили.

Другий напрям стосується підтримки малого та середнього підприємництва. Позитивна динаміка реєстрації нових суб'єктів господарювання (7 883 у 2023 році порівняно з 4 610 у 2022) свідчить про наявність підприємницької ініціативи серед населення. Для її підтримки необхідно створити міський центр підтримки підприємництва, який надаватиме консультаційні послуги, допомагатиме у підготовці бізнес-планів та отриманні грантового фінансування. Доцільним є формування бізнес-інкубатора на базі одного з пошкоджених промислових об'єктів після його відновлення, що поєднає завдання відбудови інфраструктури та стимулювання підприємництва.

Рис. 3.3 Напрями стимулювання економічного розвитку Чернігівської громади

Особливу увагу варто приділити розвитку сервісних секторів економіки, які можуть швидко створювати робочі місця без значних капітальних вкладень. Сфера побутових послуг, громадського харчування, роздрібної торгівлі потребує мінімальних початкових інвестицій, але забезпечує значну кількість зайнятих. За досвідом програм економічного розвитку інших прикордонних громад Чернігівщини, ефективним інструментом є мікрогрантові програми для початківців-підприємців у розмірі від 50 до 200 тисяч гривень, що дозволяє запустити невеликий бізнес протягом 2-3 місяців. Водночас для існуючих підприємств важливим є спрощення дозвільних процедур та зменшення адміністративного навантаження, що дозволить зосередити ресурси на розвитку, а не на бюрократії.

Третій напрям пов'язаний із розвитком будівельної галузі, яка в умовах масштабного відновлення стає одним із ключових драйверів економічного зростання. Потреба у відновленні 998 багатоквартирних та 3443 приватних будинків, 154 закладів освіти, 76 медичних об'єктів, понад 1100 км доріг створює колосальний попит на будівельні послуги, матеріали та робочу силу. Формування місцевих будівельних кластерів, що поєднують виробників будматеріалів, будівельні організації та проєктні бюро, дозволить максимально локалізувати створення доданої вартості в межах громади. Переробка 72 тис. тонн відходів руйнацій у вторинні будівельні матеріали може стати окремою бізнес-нішею з подвійним ефектом - вирішення екологічної проблеми та забезпечення будівельних потреб.

Четвертий напрям пов'язаний з розвитком аграрного сектору. Чернігівщина забезпечувала 4,8% сільськогосподарського виробництва країни. Виробництво у 2022 році скоротилося на 20,8%, а розмінування потребують 20 465 га. Прискорення розмінування сільськогосподарських земель є ключовою передумовою відновлення аграрного сектору. Паралельно необхідно стимулювати розвиток переробної промисловості, щоб збільшити додану вартість аграрної продукції та створити нові робочі місця в містах. Створення логістичного хабу на базі транспортної інфраструктури Чернігова (залізничний вузол, автомагістраль Е-95) дозволить відновити зовнішньоторговельні зв'язки, які до війни охоплювали понад 100 країн.

Ринок праці Чернігівської громади зазнав суттєвих структурних змін. Зростає попит на робітничі спеціальності – будівельників, зварників, електриків, які необхідні для відновлювальних робіт. Водночас частина працездатного населення мобілізована, значна кількість жінок з дітьми перебуває за кордоном. Для подолання кадрового дефіциту пропонується реалізувати програму перекваліфікації, орієнтовану на потреби відновлення: будівельні спеціальності, енергетика, комунальне господарство. Навчальну базу можуть забезпечити 5 закладів професійно-технічної освіти, які функціонували до війни (контингент - 2 200 учнів), після їх відновлення та оснащення сучасним обладнанням.

Окремий напрям – залучення ВПО до економічної діяльності. З 11 613 внутрішньо переміщених осіб, які перебувають у Чернігові, значна частина має професійні навички та досвід, які можуть бути затребувані на місцевому ринку праці. Для цього необхідно створити програму інтеграції ВПО, що включатиме допомогу у працевлаштуванні, забезпечення тимчасовим житлом, надання грантів на відкриття власного бізнесу. Водночас слід розробити програму заохочення повернення мешканців, які виїхали за кордон, зокрема через надання пільгових умов кредитування житла, компенсацію витрат на переїзд та гарантії працевлаштування.

Важливим аспектом кадрової політики є підготовка до повернення демобілізованих військовослужбовців. Ця категорія населення потребуватиме не лише психологічної підтримки, а й програм реінтеграції на ринку праці – перенавчання, допомоги у пошуку роботи, підтримки підприємницьких ініціатив ветеранів. Зважаючи на те, що значна частина чоловіків працездатного віку з Чернігова перебуває у лавах Збройних Сил, планування їхнього повернення на ринок праці є стратегічно важливим завданням, яке потребує завчасної підготовки.

До війни Чернігівська громада посідала 6-те місце серед обласних центрів за Індексом конкурентоспроможності. Надходження ПП становили 591,6 млн дол. Відновлення інвестиційного клімату є стратегічним завданням. Для цього пропонується: оновити інвестиційний паспорт громади з урахуванням нових реалій; створити онлайн-платформу для потенційних інвесторів з переліком доступних земельних ділянок та промислових майданчиків; розробити пакет податкових та

адміністративних стимулів для інвесторів, готових вкладати кошти в прикордонні регіони. Важливо позиціонувати Чернігів не лише як місто, що потребує допомоги, а як місто з потужним потенціалом розвитку: промислова база, кваліфікована робоча сила, близькість до столиці (140 км), міжнародна траса Е-95.

Формування привабливого інвестиційного середовища неможливе без забезпечення прозорості та передбачуваності для бізнесу. Доцільним є запровадження інвестиційного «єдиного вікна» при військовій адміністрації, що забезпечить супровід інвестора на всіх етапах – від підбору земельної ділянки до отримання дозвільних документів та підключення до інженерних мереж. На базі 8 промислових районів Чернігова можна сформувати індустріальний парк із готовою інфраструктурою, що суттєво скоротить час та витрати інвесторів на запуск виробництва. Досвід країн Центральної Європи засвідчує, що індустріальні парки з преференційним режимом є одним із найбільш ефективних інструментів залучення прямих іноземних інвестицій у постконфліктні та депресивні регіони.

Туристична галузь, яка до війни приносила значні доходи завдяки 445 пам'яткам культурної спадщини та функціонуванню сертифікованого Туристичного інформаційного центру, фактично припинила існування. Відновлення туризму є довгостроковим завданням, яке стане можливим після стабілізації безпекової ситуації. Проте вже зараз доцільно розпочати підготовчі заходи: розробку нових туристичних маршрутів (зокрема маршрутів «воєнного туризму» - місць героїчної оборони міста), відновлення туристичного порталу chernihiv.travel, підготовку кадрів для галузі гостинності. Унікальні пам'ятки XI–XII століть (Борисоглібський собор, Спасо-Преображенський собор, П'ятницька церква) після реставрації можуть стати потужним магнітом для внутрішнього та міжнародного туризму.

Поєднання історичного туризму з рекреаційним потенціалом (регіональний ландшафтний парк «Ялівщина» площею 168,7 га, набережна Десни протяжністю 12 км) створює передумови для розвитку комплексного туристичного продукту. Формування туристичного кластеру, що об'єднає заклади розміщення, громадського харчування, транспортних послуг та екскурсійного обслуговування, дозволить максимізувати економічний ефект від відновлення культурної спадщини та створити

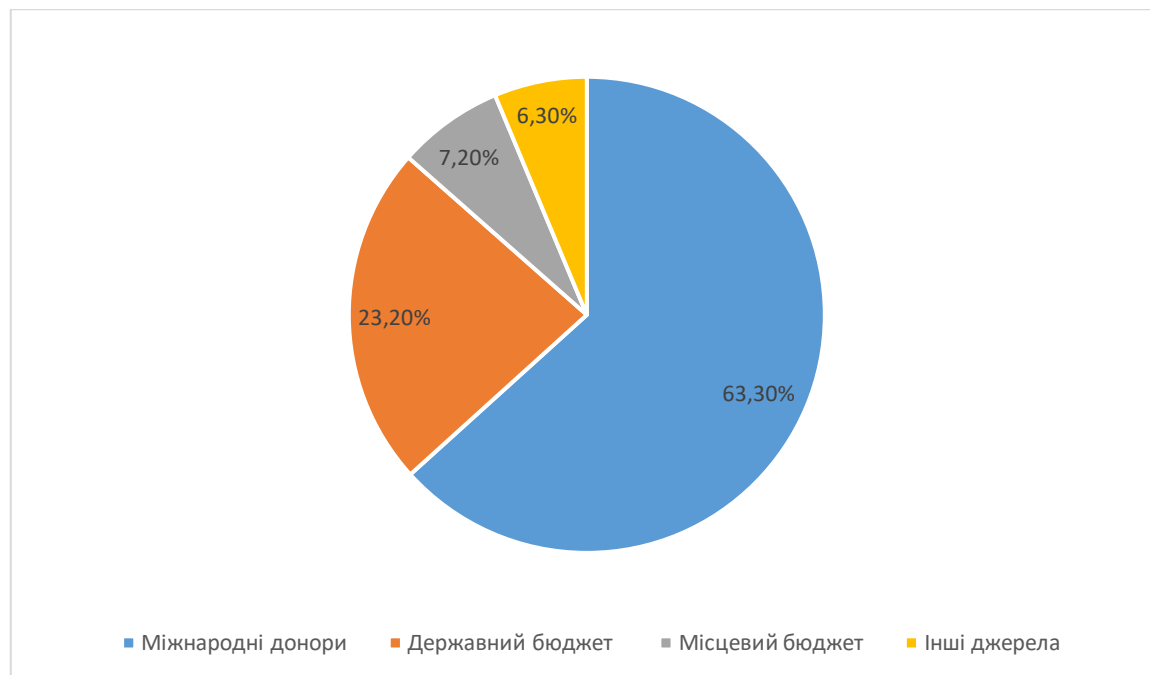
десятки робочих місць у сфері послуг. При цьому важливо враховувати міжнародний досвід: як було зазначено у першому розділі, успішне відновлення туристичного потенціалу Сараєво та Дрездена зайняло 10-15 років після завершення конфліктів, проте саме туризм став одним із ключових драйверів їх подальшого економічного зростання.

Стимулювання економічного розвитку та зайнятості Чернігівської громади потребує системного підходу, який враховує як зовнішні фактори (політичний, економічний, соціальний, технологічний контексти), так і внутрішні ресурси та обмеження громади. PEST-аналіз засвідчив, що за наявності суттєвих загроз (воєнний стан, відтік населення, зниження інвестицій) існують реальні можливості для відновлення – через євроінтеграцію, цифровізацію, залучення ВПО та модернізацію виробництва. Ключовою умовою успіху є одночасне відновлення промислового потенціалу, підтримка підприємництва, подолання кадрового дефіциту та поступове повернення інвестиційної привабливості. Показники часткового відновлення у 2023-2024 роках (зайнятість МСП повернулася до довоєнного рівня, зростання реєстрації підприємств, збільшення бюджетних надходжень на 20,6%) дають підстави для стриманого оптимізму щодо перспектив економічного відродження громади. Реалізація запропонованих рекомендацій має здійснюватися у тісній координації із заходами відновлення інфраструктури, визначеними у підрозділі 3.1, та з використанням механізмів міжнародної фінансової підтримки, які будуть розглянуті у наступному підрозділі.

3.3. Механізми залучення міжнародної фінансової підтримки

Масштаб руйнувань, завданих Чернігівській міській територіальній громаді внаслідок повномасштабного вторгнення, суттєво перевищує фінансові можливості як місцевого, так і державного бюджетів. Загальна потреба у фінансуванні 125 проєктів відновлення складає 20,7 млрд грн, з яких 13,1 млрд грн (63,3%) має надійти від міжнародних донорських організацій (див. рис. 3.4). Така структура фінансування зумовлює критичну залежність успіху відновлення від ефективності механізмів залучення зовнішніх ресурсів. У цьому контексті міжнародна фінансова підтримка

перетворюється з допоміжного елементу на фундаментальну основу всього процесу відбудови громади.

Рис. 3.4 Структура фінансування відновлення Чернігівської громади

Аналіз міжнародної практики та наявних програм дозволяє виокремити кілька ключових каналів зовнішнього фінансування, доступних для Чернігівської громади. Кожен з цих каналів має свою специфіку, умови та пріоритетні сфери застосування (див. табл. 3.4). Грантове фінансування від Європейського Союзу та його інституцій є найбільш привабливим, оскільки не передбачає повернення коштів та створює мінімальне боргове навантаження на громаду. Програми ЄС охоплюють широкий спектр напрямів - від відновлення житла та соціальної інфраструктури до підтримки підприємництва, енергоефективності та цифровізації. За підрахунками другого розділу, прямі збитки Чернігівської області за оцінкою RDNA3 становлять 5,5 млрд дол. США, що ставить регіон серед пріоритетних для міжнародних донорів [50].

Ефективне залучення міжнародної підтримки передбачає проходження кількох послідовних етапів (див. рис. 3.5). На першому етапі здійснюється ідентифікація та пріоритизація потреб на основі даних Плану відновлення громади та системи DREAM [18]. Саме система DREAM (Digital Restoration Ecosystem for Accountable Management) є ключовим інструментом прозорого управління відновленням, що

забезпечує облік пошкоджених об'єктів, моніторинг ходу робіт та звітність перед донорами.

Таблиця 3.4

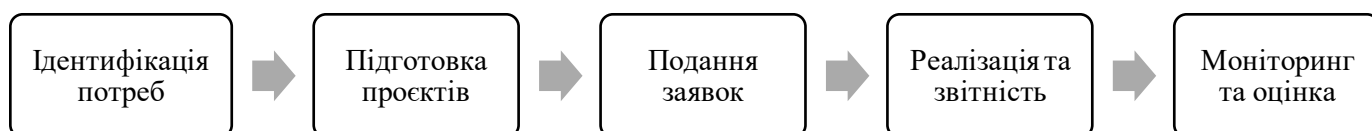
Основні джерела міжнародного фінансування для Чернігівської громади

Джерело	Тип підтримки	Пріоритетні сфери	Актуальність для Чернігова
ЄС (EU4Recovery)	Гранти, технічна допомога	Інфраструктура, житло, енергоефективність	Висока: 998 будинків, 154 заклади освіти
ЄІБ (Програма III)	Кредити на пільгових умовах	Критична інфра, транспорт, водопостач.	Висока: 3/5 насосних, 55 км тролейбусу
Світовий банк	Кредити, гранти через RDNA	Системні реформи, соціальна сфера	Висока: RDNA3 - 5,5 млрд дол. збитків
USAID (DOBRE, HOVERLA)	Гранти, технічна допомога	Місцеве самоврядування, МСП	Середня: підтримка МСП, управління
UNDP / UNICEF / WHO	Гранти, гуманітарна допомога	Соціальний захист, освіта, медицина	Висока: 11613 ВПО, 76 медоб'єктів
ЄБРР	Кредити, акціонерне фінансування	Приватний сектор, енергетика	Середня: промисловість, МСП
GIZ (Німеччина)	Технічна допомога, гранти	Децентралізація, просторове планування	Висока: оновлення Генплану
KfW (Німеччина)	Пільгові кредити	Житло, комунальна інфра	Висока: водопостачання, теплозабезпеч.
Двосторонні угоди	Гранти, техніч. допомога	Різні сфери за пріоритетами країн	Варіативна: залежить від переговорів

Наявність у Чернігівській громаді затвердженого Плану відновлення на 125 проєктів загальною вартістю 20,7 млрд грн суттєво спрощує процедуру подання заявок, оскільки більшість міжнародних програм вимагають наявності структурованого переліку потреб та обґрунтування пріоритетів.

На другому етапі відбувається підготовка проєктних пропозицій. Це потребує наявності кваліфікованих спеціалістів з проєктного менеджменту, знання англійської мови, розуміння процедур та вимог конкретних донорських програм. Для Чернігівської громади критично важливим є формування проєктного офісу при міській раді, який здійснюватиме підготовку заявок, координацію з донорами та

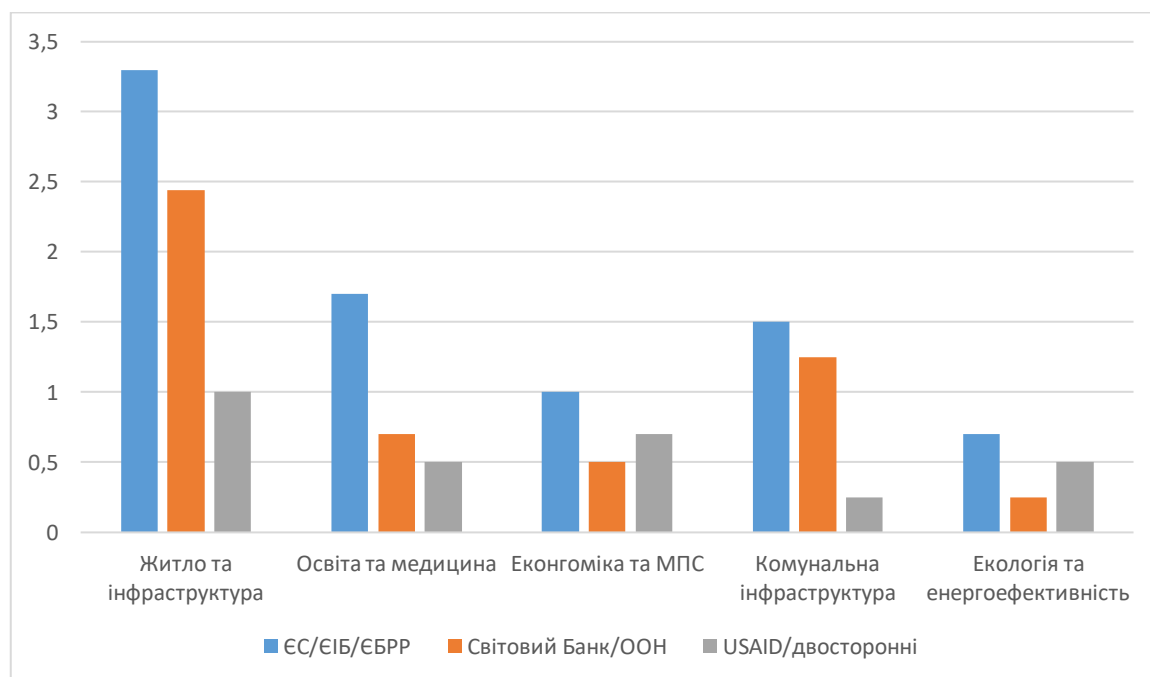
моніторинг реалізації проєктів. За досвідом програм U-LEAD з Європою та USAID DOBRE, наявність такого офісу підвищує успішність заявок на грантове фінансування у 2-3 рази порівняно з ситуацією, коли заявки готуються епізодично різними підрозділами [51].

Рис. 3.5 Етапи залучення міжнародної фінансової підтримки

Третій та четвертий етапи – подання заявок, реалізація проєктів та звітність – потребують чіткого дотримання процедур закупівель, фінансової звітності та моніторингу результатів. Більшість міжнародних програм застосовують власні стандарти закупівель, які відрізняються від національних. Тому навчання персоналу громади процедурам міжнародних закупівель є необхідною передумовою. П'ятий етап - моніторинг та оцінка – дозволяє продемонструвати донорам ефективність використання коштів та створити передумови для подальшого фінансування.

Виходячи з даних другого розділу щодо масштабів руйнувань та визначених у підрозділі 3.1 пріоритетів відновлення, пропонується наступний орієнтовний розподіл міжнародної фінансової допомоги за секторами (див. рис. 3.8). Найбільша частка – відновлення житла та інфраструктури, що відповідає масштабу руйнувань: 998 багатоквартирних будинків, 3443 приватних, 154 заклади освіти, понад 1100 км доріг. Другим пріоритетом є комунальна інфраструктура: водопостачання (3 з 5 насосних знищено), тролейбусна мережа (50% пошкоджено), освітлення (20%). Третій – освіта та медицина, четвертий – підтримка економіки, п'ятий – екологія та енергоефективність.

Рис. 3.6 Розподіл міжнародної допомоги за секторами відновлення

Враховуючи специфіку громади, пропонується застосувати кілька практичних механізмів залучення міжнародної підтримки. Запропонована архітектура залучення зовнішніх ресурсів представлена на рис. 3.7. Перший – партнерство міст (twin cities). Чернігів як обласний центр з населенням 274,3 тис. осіб може встановити партнерські відносини з європейськими містами аналогічного розміру. Такі партнерства дозволяють отримувати не лише фінансову допомогу, а й технічну експертизу, обмін кращими практиками та доступ до ланцюгів постачання. Особливо цінним є досвід міст Центральної та Східної Європи, які пройшли через процеси постконфліктного або посттрансформаційного відновлення.

Другий механізм – участь у міжнародних конкурсах та грантових програмах. Актуальними для громади є програми EU4Recovery (відновлення інфраструктури) [43], USAID HOVERLA (місцеве самоврядування) [44], програми KfW та GIZ (комунальна інфраструктура та просторове планування) [57]. Ратифікована Програма відновлення III з Європейським інвестиційним банком відкриває доступ до пільгового кредитування великих інфраструктурних проєктів – відновлення водопостачання, теплопостачання та транспортної мережі. Загальна вартість відновлення лише

дорожньої інфраструктури місцевого значення становить 5213 млн грн, що потребує комбінації грантів та кредитів.

Рис. 3.7 Модель інтегрованого залучення міжнародної підтримки для реалізації Плану відновлення громади

Третій механізм – формування державно-приватних партнерств (ДПП) із залученням міжнародних компаній. Для Чернігова перспективними є ДПП у сферах: управління комунальними відходами (72 тис. тонн відходів руйнацій потребують переробки), модернізація системи вуличного освітлення (547 км мереж, перехід на LED), розвиток відновлюваної енергетики (встановлення сонячних панелей на об'єктах соціальної інфраструктури). Досвід міжнародних програм засвідчує, що ДПП дозволяють залучити приватний капітал до проєктів, які формально не

підпадають під грантове фінансування, але мають значний соціально-економічний ефект.

Четвертий механізм – участь у програмах цифрової трансформації. Платформа «Відновлення», інтегрована із системою DREAM, дозволяє громаді в режимі реального часу відстежувати стан кожного пошкодженого об'єкта та хід відновлювальних робіт. Міжнародні донори активно підтримують цифровізацію публічних послуг як частину умов фінансування. Для Чернігівської громади це означає можливість отримати додаткове фінансування на розвиток електронного урядування, впровадження геоінформаційних систем для просторового планування та створення цифрового двійника міста, який дозволить моделювати різні сценарії відновлення та оптимізувати розподіл ресурсів.

П'ятий механізм стосується розбудови інституційної спроможності громади. Більшість міжнародних програм передбачають не лише фінансування конкретних проєктів, а й компонент розвитку потенціалу (capacity building). Це включає навчання службовців громади проєктному менеджменту, фінансовому контролю, стратегічному плануванню та комунікації з донорами. Для Чернігівської громади, де кадровий дефіцит є одним із ключових викликів (як зазначено у підрозділі 3.2), такий компонент має подвійне значення: він не лише забезпечує якісне освоєння зовнішніх коштів, а й зміцнює людський капітал громади в довгостроковій перспективі. Навчання може здійснюватися на базі 5 вищих навчальних закладів Чернігова, зокрема Національного університету «Чернігівська політехніка», у партнерстві з європейськими університетами.

Шостий механізм – міжмуніципальне співробітництво у рамках спільних проєктів. Об'єднання зусиль кількох громад Чернігівського району для подання спільних заявок на фінансування дозволяє масштабувати проєкти та підвищити їх привабливість для донорів. Зокрема, проєкти з розмінування сільськогосподарських земель (20 465 га по області), відновлення регіональних доріг та розвитку спільної системи поводження з відходами є типовими прикладами, де міжмуніципальний підхід значно ефективніший за окремі зусилля.

Довіра міжнародних донорів є ключовою умовою стабільного фінансування. Для Чернігівської громади рекомендується впровадити комплексну систему публічної звітності щодо використання міжнародної допомоги. Це передбачає регулярне оприлюднення інформації про отримані кошти, стан реалізації проєктів, результати незалежних аудитів. Система DREAM забезпечує технологічну основу для такої прозорості, однак потрібна політична воля та інституційна спроможність для її повноцінного використання. Запровадження громадського моніторингу через залучення представників місцевих НГО та волонтерських організацій підвищить рівень суспільної довіри та сприятиме продовженню донорської підтримки.

Практичним кроком є створення публічної онлайн-платформи «Відновлення Чернігова», де в режимі реального часу відображатимуться: перелік проєктів із зазначенням джерела фінансування та обсягу коштів, стадія реалізації кожного проєкту (від проєктування до введення в експлуатацію), фотозвіти з будівельних майданчиків, результати аудиторських перевірок та зворотний зв'язок від мешканців. Подібні платформи вже успішно функціонують у кількох українських громадах і довели свою ефективність як інструмент підвищення довіри з боку як донорів, так і місцевого населення. Для Чернігівської громади із загальним обсягом фінансування 20,7 млрд грн така платформа є не бажаною опцією, а обов'язковою умовою підтримання репутації надійного партнера.

Окремим напрямом є залучення коштів українських діаспорних організацій та приватних благодійних фондів. Хоча обсяги такого фінансування зазвичай менші за програми міжнародних організацій, воно відрізняється гнучкістю та оперативністю. Діаспорні кошти можуть бути спрямовані на проєкти, які не вписуються у формат великих донорських програм: облаштування дитячих майданчиків, підтримка мистецьких шкіл (2500 учнів до війни), відновлення об'єктів культурної спадщини, адресна допомога сім'ям постраждалих. Координація з діаспорними організаціями потребує окремого напряму роботи проєктного офісу громади. Водночас важливо уникнути фрагментації зусиль: усі зовнішні ресурси - незалежно від джерела - мають координуватися через єдиний центр для забезпечення синергії та уникнення дублювання.

Міжнародне фінансування впливає не лише на фізичне відновлення, а й на якісну трансформацію громади. Вимоги донорів щодо енергоефективності призводять до впровадження сучасних технологій при відбудові - утеплення будівель, встановлення теплових насосів, модернізація систем опалення. Вимоги щодо безбар'єрності забезпечують доступність відновлених об'єктів для всіх категорій населення. Вимоги щодо прозорості стимулюють розвиток електронного урядування та цифровізацію управлінських процесів. Таким чином, міжнародна підтримка стає каталізатором модернізації, а не просто інструментом відбудови.

Залучення міжнародних експертів та консультантів у рамках програм технічної допомоги (GIZ, U-LEAD, USAID DOBRE) сприяє підвищенню кваліфікації місцевих управлінців та формуванню інституційної пам'яті громади. Це особливо важливо в контексті оновлення містобудівної документації та просторового планування, де міжнародний досвід може суттєво покращити якість рішень. Підготовка нового Генерального плану міста з урахуванням воєнних руйнувань та змін у демографічній ситуації потребує залучення міжнародної експертизи у сферах містобудування, транспортного планування та екологічного проєктування.

Євроінтеграційний курс України відкриває для Чернігівської громади нові можливості. Набуття статусу кандидата на членство в ЄС забезпечує доступ до передвступних фондів та програм транскордонного співробітництва. Близькість до Києва (140 км) та наявність залізничного та автомобільного сполучення (траса Е-95) забезпечують логістичну доступність для міжнародних партнерів.

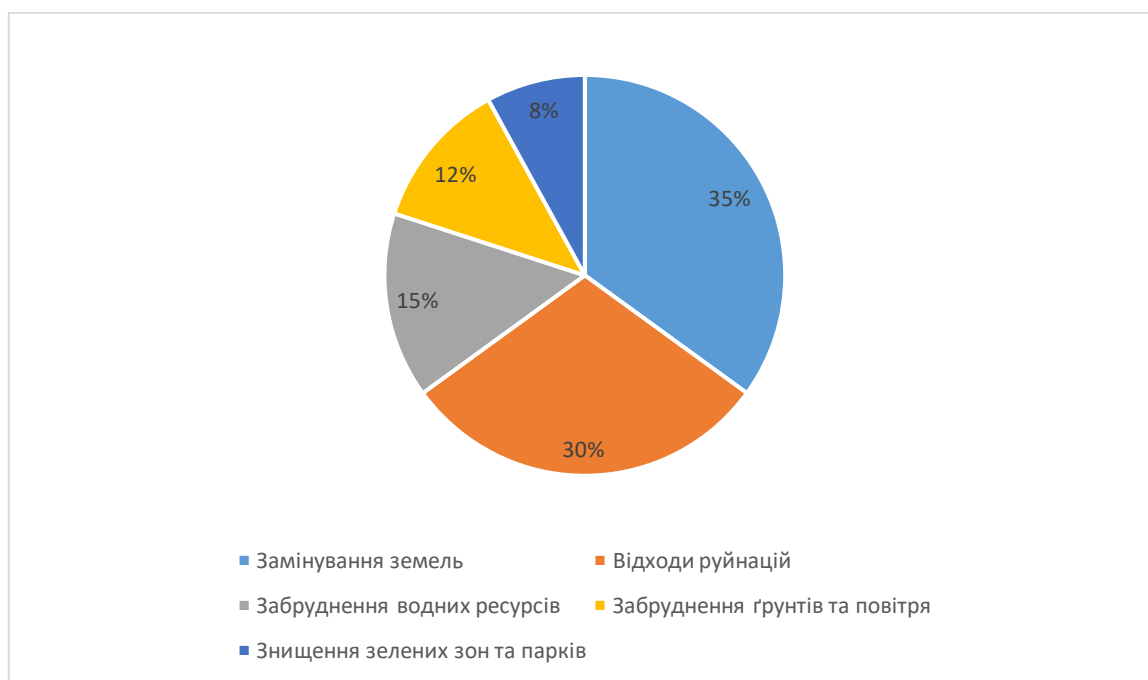
Формування довгострокових партнерських відносин з міжнародними організаціями потребує послідовної стратегії, яка виходить за межі окремих проєктів. Чернігівська громада має амбіцію не просто відновити довоєнний стан, а створити сучасне, енергоефективне, інклюзивне та привабливе для мешканців і інвесторів міське середовище. Ця амбіція повністю відповідає пріоритетам провідних міжнародних донорів, які підтримують принцип «build back better». За умови послідовної реалізації цієї стратегії та забезпечення прозорості використання коштів, Чернігів може стати прикладом успішного поствоєнного відновлення для інших постраждалих громад України.

Разом з тим, необхідно враховувати ризики, пов'язані з міжнародним фінансуванням. Надмірна залежність від зовнішніх ресурсів створює вразливість у разі зміни пріоритетів донорів або зменшення обсягів допомоги. Тому стратегія залучення міжнародної підтримки має поєднуватися з розвитком власної фінансової спроможності громади – нарощуванням податкової бази через стимулювання підприємництва (підрозділ 3.2), підвищенням ефективності управління комунальним майном та поступовим зменшенням частки зовнішнього фінансування. Доходи місцевого бюджету, які зросли з 2 364 млн грн (2021) до рівня, що дозволяє покривати частину потреб відновлення, мають залишатися стійкою основою фінансової спроможності громади навіть після завершення донорських програм.

Залучення міжнародної фінансової підтримки є не просто необхідністю, а фундаментальною основою відновлення Чернігівської громади. Обсяг потрібного зовнішнього фінансування – 13,1 млрд грн (63,3% від загальної потреби) – визначає масштаб завдання. Для його виконання необхідно створити проєктний офіс, забезпечити інтеграцію з системою DREAM, налагодити партнерство з ключовими донорами, впровадити механізми ДПП та забезпечити прозорість використання коштів. Важливо поєднувати залучення зовнішніх ресурсів із розвитком власної фінансової спроможності, щоб уникнути надмірної залежності від донорської допомоги. Запропоновані шість механізмів - грантове фінансування, партнерство міст, ДПП, цифрова трансформація, розбудова спроможності та міжмуніципальне співробітництво – створюють комплексну систему, здатну забезпечити стале фінансування відновлення на горизонті 5-7 років. Успіх цих зусиль визначатиме не лише темпи фізичного відновлення інфраструктури, а й якість трансформації Чернігова у сучасне, стійке та конкурентоспроможне місто, здатне забезпечити гідне життя для своїх мешканців та повернути тих, хто був змушений виїхати під час війни.

3.4. Екологічне відновлення та принципи сталого розвитку

Екологічна складова поствоєнного відновлення Чернігівської міської територіальної громади є невід'ємною частиною комплексного підходу до відбудови. Збройні конфлікти завдають довготривалої, часто незворотної шкоди довкіллю. У випадку Чернігівської громади ця шкода проявляється у кількох формах: забруднення ґрунтів та водних ресурсів внаслідок обстрілів промислових об'єктів і складів паливно-мастильних матеріалів, накопичення значних обсягів відходів руйнацій, замінування сільськогосподарських та лісових угідь, пошкодження зелених зон та рекреаційних територій (див. рис. 3.8). За даними підрозділу 2.2, на території 23 громад Чернігівської області накопичено близько 72 тисяч тонн відходів руйнацій, а розмінування потребують 20 465,4 гектари. Ці проблеми не лише загрожують здоров'ю населення, а й обмежують можливості економічного відновлення, зокрема в аграрному секторі.

Рис. 3.8 Структура екологічних проблем Чернігівської області внаслідок воєнних дій

Обсяг відходів руйнацій у 72 тисячі тонн є одним із найгостріших екологічних викликів для громади. Як зазначав дослідник М.М. Потіп у роботі, проаналізованій у підрозділі 1.3, кількість відходів руйнації в Україні вже можна порівняти із загальною

кількістю твердих побутових відходів, що утворюються у країні протягом року [40]. Для Чернігівської громади ця проблема набуває особливої гостроти з огляду на масштаб руйнувань житлового фонду: 998 багатоквартирних будинків та 3443 приватних (з яких 540 повністю знищено) формують основний обсяг будівельного сміття.

Вирішення проблеми відходів руйнацій потребує системного підходу, який поєднує утилізацію з можливостями вторинного використання (див. таб. 3.5). Бетонні та цегляні залишки після подрібнення та сортування можуть застосовуватися як вторинний щебінь для дорожнього будівництва та підсипки фундаментів. Металеві конструкції підлягають переробці на металургійних підприємствах. Деревина з пошкоджених будівель може бути перетворена на паливні брикети для систем децентралізованого теплопостачання. Для реалізації цього підходу необхідно створити спеціалізований сортувальний майданчик на базі одного з 8 промислових районів Чернігова, оснащений обладнанням для дроблення, просіювання та магнітної сепарації. Орієнтовна вартість створення такого майданчика потужністю 500 тонн на добу складає 80-120 мільйонів гривень, проте він забезпечить переробку всього обсягу відходів протягом 5-6 місяців та створить 40-60 робочих місць.

Таблиця 3.5

План поводження з відходами руйнацій Чернігівської громади

Тип відходів	Орієнтовний обсяг	Метод переробки	Вторинне використання
Бетонні конструкції	~30 тис. т (42%)	Дроблення, сортування	Вторинний щебінь для доріг
Цегла та кераміка	~15 тис. т (21%)	Дроблення, просіювання	Підсипка, ландшафтне планування
Метал (арматура тощо)	~8 тис. т (11%)	Магнітна сепарація, переплавка	Сировина для металургії
Деревина	~7 тис. т (10%)	Подрібнення	Паливні брикети для опалення
Скло, пластик, інше	~12 тис. т (16%)	Сортування, утилізація	Часткова переробка
ВСЬОГО	~72 тис. т	-	До 65% вторинного використання

Замінування сільськогосподарських земель залишається критичною перешкодою для відновлення аграрного сектору Чернігівщини. Як зафіксовано у підрозділі 2.3, станом на серпень 2024 року на території області розмінування потребують 20 465,4 гектари, з яких обстежено лише 3 189,36 гектари (15,6%). Це означає, що понад 84% потенційно небезпечних територій залишаються необстеженими. Прискорення розмінування потребує залучення міжнародних організацій, що спеціалізуються на протимінній діяльності (HALO Trust, Danish Demining Group, MAG) [58; 60; 61], а також збільшення фінансування з боку держави та донорів.

Після завершення розмінування необхідна комплексна рекультивація земель. Території, на яких велися бойові дії, зазнали фізичного руйнування ґрунтового покриву від переміщення важкої техніки та влучання боєприпасів. Хімічне забруднення ґрунтів важкими металами, залишками вибухових речовин та паливно-мастильних матеріалів потребує спеціалізованих методів очищення. Для Чернігівської громади рекомендується створити програму екологічного моніторингу, що включатиме регулярне обстеження стану ґрунтів, водних ресурсів та атмосферного повітря на територіях, які зазнали обстрілів. Дані моніторингу мають інтегруватися в систему просторового планування при оновленні Генерального плану міста.

Особливу увагу потребує стан лісових угідь Чернігівщини. У сусідніх громадах замінуванню піддалися близько 20 тисяч гектарів лісових угідь, що становить майже 30% загальної площі лісів. Для лісових територій в межах та навколо Чернігова це означає обмеження доступу населення до рекреаційних зон, неможливість проведення лісгосподарських заходів та підвищений ризик лісових пожеж через неможливість своєчасного виявлення та ліквідації загорань. Розробка спеціальної програми протипожежного захисту лісів на замінованих територіях із застосуванням дронів для моніторингу та раннього виявлення осередків пожеж є актуальним завданням для громади. Водночас поступове розмінування лісових ділянок з одночасною рекультивацією та висадкою нових дерев сприятиме відновленню зеленого пояса навколо міста.

Суттєвого впливу внаслідок бойових дій зазнали і водні ресурси Чернігівської громади. Річка Десна, що протікає містом протяжністю 12 кілометрів, та річка Стрижень (9 кілометрів) потребують комплексного обстеження на предмет забруднення. Під час облоги міста знищення 3 з 5 насосних станцій КП «Чернігівводоканал» призвело до аварійних скидів неочищених стічних вод, що вплинуло на якість води у басейні Десни. Відновлення системи водопостачання та водовідведення (559,69 кілометрів водопровідних мереж та 334,65 кілометрів каналізаційних мереж) має супроводжуватися модернізацією очисних споруд відповідно до європейських стандартів якості води.

Регіональний ландшафтний парк «Ялівщина» площею 168,7 гектари, набережна Десни та інші зелені зони міста потребують інвентаризації та відновлення. Частина цих територій може бути замінована або забруднена залишками боєприпасів, що вимагає попереднього обстеження перед відкриттям для населення. Відновлення рекреаційних зон є важливим не лише з екологічної, а й з соціальної точки зору: доступ до зелених просторів сприяє психологічному відновленню населення, що зазнало стресу внаслідок воєнних дій. Розвиток прибережних територій Десни відповідно до концепції «блакитно-зеленої інфраструктури» дозволить поєднати екологічне відновлення з підвищенням привабливості міського середовища.

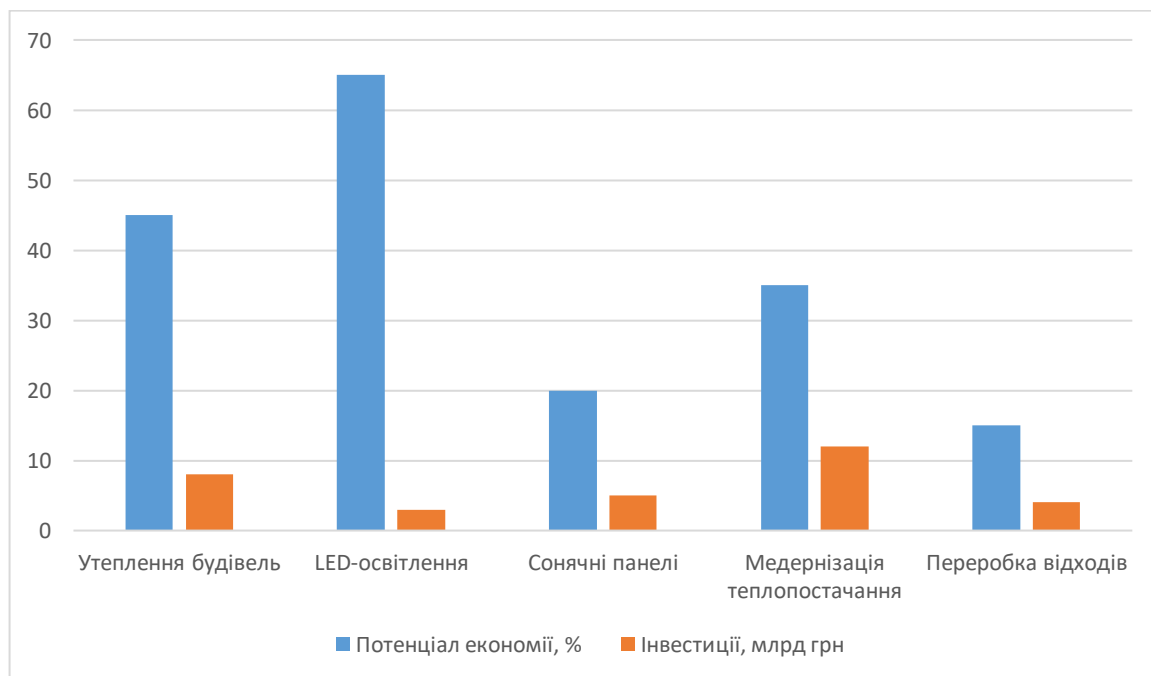
Окрему увагу слід приділити стану 25 комунальних каналізаційно-колекторних систем загальною довжиною 65,7 кілометри, які забезпечують збирання та відведення дощових і талих вод. Пошкодження цих систем під час бойових дій призводить до потрапляння забруднених поверхневих стоків у річкову мережу без належного очищення. Відновлення та модернізація зливової каналізації з впровадженням елементів природного дренажу – зелених дахів, проникних покриттів, біозведених канав – дозволить зменшити навантаження на каналізаційну систему та покращити якість поверхневих вод. Цей підхід вже успішно застосовується у багатьох європейських містах і може бути адаптований для Чернігова в рамках проєктів, що фінансуються ЄС та KfW.

Важливим аспектом відновлення водних екосистем є захист біорізноманіття Десни та її приток. Десна належить до найчистіших великих річок України, і її

збереження має стратегічне значення для всього Дніпровського басейну. Рекомендується створити буферні зони вздовж берегів Десни та Стрижня в межах міста, де буде обмежено господарську діяльність та забезпечено природне відновлення прибережної рослинності. Ці зони можуть одночасно виконувати рекреаційну функцію – як прогулянкові маршрути та місця відпочинку мешканців.

Поствоєнне відновлення створює унікальну можливість для якісної трансформації енергетичної системи громади. При відновленні житлового фонду та об'єктів соціальної інфраструктури необхідно впроваджувати сучасні енергоефективні технології. Потенціал економії енергії при комплексному підході є значним (див. рис. 3.9):

- утеплення будівель забезпечує скорочення тепловтрат на 40-50%;
- модернізація вуличного освітлення (547 кілометрів мереж) з переходом на LED-технології зменшує споживання електроенергії на 60-70%;
- встановлення сонячних панелей на об'єктах соціальної інфраструктури знижує залежність від централізованого енергопостачання на 15-25%.

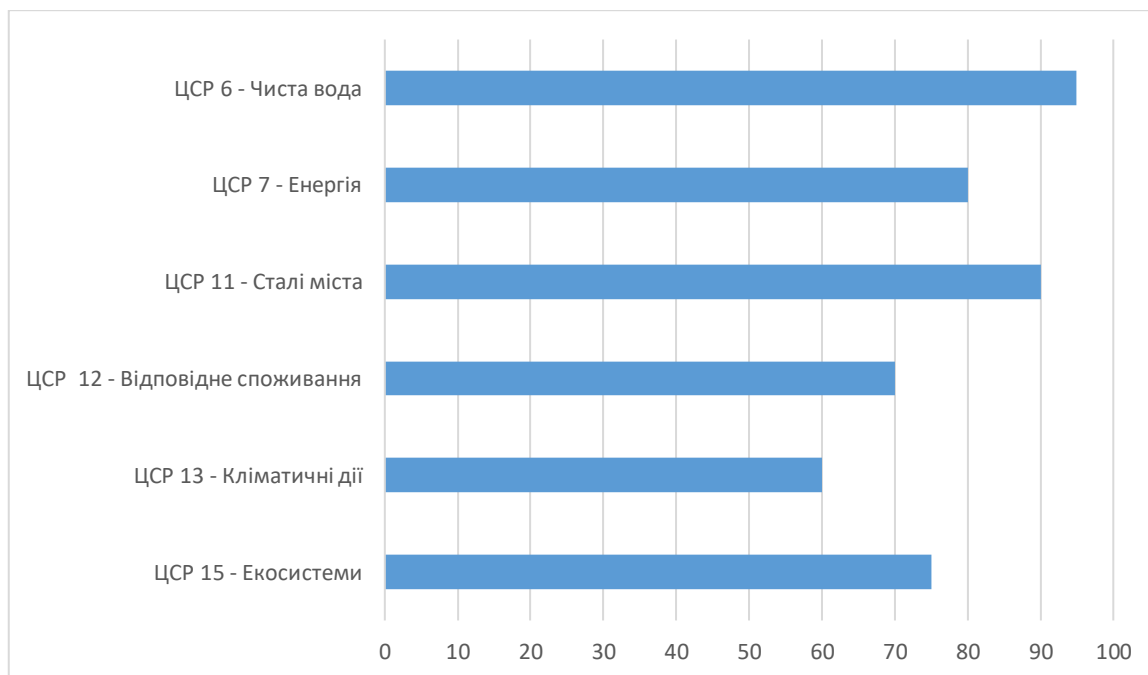

Рис. 3.9 Потенціал енергоефективності при відновленні Чернігівської громади

Модернізація системи теплопостачання, яка базується на єдиному майновому комплексі Чернігівської ТЕЦ, потребує поступового переходу до децентралізованих

рішень. Встановлення індивідуальних теплових пунктів у відновлених багатоквартирних будинках, впровадження теплових насосів та використання біомаси (зокрема паливних брикетів з деревини відходів руйнацій) як альтернативного палива дозволить зменшити залежність від центральних джерел та підвищити стійкість системи теплозабезпечення до можливих ударів по енергетичній інфраструктурі. Цей підхід повністю відповідає принципу «build back better», визначеному у підрозділі 1.2 як ключовому для успішного поствоєнного відновлення.

Відновлення Чернігівської громади має здійснюватися відповідно до Цілей сталого розвитку ООН, ратифікованих Україною. Аналіз відповідності запропонованих заходів відновлення ключовим ЦСР свідчить про високий ступінь їх релевантності (див. рис. 3.10) [10]. Найвищу відповідність мають заходи, пов'язані з чистою водою (ЦСР 6) – відновлення водопостачання є першим пріоритетом, визначеним у підрозділі 3.1. Також високу релевантність мають заходи з розбудови сталих міст (ЦСР 11), чистої енергії (ЦСР 7) та збереження екосистем (ЦСР 15).

Рис. 3.11 Відповідність заходів відновлення Цілям сталого розвитку ООН

Практична реалізація принципів сталого розвитку в контексті Чернігівської громади передбачає кілька взаємопов'язаних напрямів. Перший – формування циркулярної економіки, де відходи одного процесу стають ресурсом для іншого.

Переробка відходів руїнацій у будівельні матеріали, використання деревних відходів для опалення, створення компостних майданчиків для зелених відходів – все це елементи циркулярного підходу. Другий – раціональне використання земельних ресурсів. Територія громади складає 7856,3 гектари, з яких 3096,8 гектари – землі запасу та природоохоронні території. Оновлення містобудівної документації має враховувати екологічні обмеження, зони затоплення, території з підвищеним рівнем забруднення та мінну небезпеку.

Третій напрям – розвиток «зеленої» мобільності. Тролейбусна мережа Чернігова (110 кілометрів, з яких 55 пошкоджено) є основою електричного громадського транспорту. Її відновлення із закупівлею сучасних тролейбусів з автономним ходом дозволить зменшити викиди парникових газів від транспорту. Розбудова мережі велодоріжок (52,9 кілометри до війни) відповідає тренду сталої урбаністики та сприяє зменшенню автомобільного навантаження на міські вулиці. Облаштування зарядних станцій для електромобілів та електросамокатів у відновлених житлових кварталах та біля об'єктів соціальної інфраструктури стане додатковим стимулом для переходу населення на екологічно чисті види транспорту.

Четвертий напрям – адаптація до кліматичних змін. Помірно-континентальний клімат Чернігова з переважанням західних та південно-західних вітрів створює умови для збільшення частоти екстремальних погодних явищ – зливових дощів, повеней, тривалих посух та спекотних періодів. При відновленні інфраструктури необхідно враховувати кліматичні ризики: збільшувати пропускну здатність зливової каналізації, впроваджувати системи збору дощової води, передбачати озеленення міських просторів для зниження ефекту теплових островів. Зокрема, на 50% території міста, охопленої зонами охорони пам'яток архітектури, озеленення є не лише екологічним, а й естетичним завданням, що підвищує привабливість міського середовища.

П'ятий напрям – збереження та примноження 445 пам'яток культурної спадщини з урахуванням принципів сталого використання. Реставрація з використанням традиційних матеріалів та технологій, створення захисних зон навколо пам'яток, обмеження нового будівництва в історичних кварталах – це

елементи сталого управління культурною спадщиною, що одночасно слугують збереженню екологічного балансу історичного середовища міста.

Для забезпечення ефективності екологічного відновлення необхідно створити систему постійного моніторингу стану довкілля на території громади. Ця система має включати спостереження за якістю атмосферного повітря (зокрема поблизу пошкоджених промислових об'єктів), моніторинг стану ґрунтів та водних ресурсів (особливо у басейнах Десни та Стрижня), контроль за рівнем радіаційного забруднення та наявністю залишків вибухових речовин. Дані моніторингу мають бути відкритими та доступними для громадськості, що сприятиме підвищенню довіри населення та прийняттю обґрунтованих управлінських рішень. Інтеграція екологічного моніторингу з геоінформаційною системою міста дозволить візуалізувати екологічну ситуацію у просторовому вимірі та оперативно реагувати на виявлені загрози.

Управління екологічними ризиками має стати невід'ємною частиною стратегічного планування розвитку громади. Близькість до кордону з республікою білорусь (232,6 кілометри) та російською федерацією (225,1 кілометри) означає, що екологічні наслідки воєнних дій можуть мати транскордонний характер. Забруднення басейну Десни, яка є лівобережною притокою Дніпра впливає на водні ресурси значної частини території України. Тому екологічне відновлення Чернігівщини має значення не лише для місцевої громади, а й для загальнодержавної екологічної безпеки.

Екологічне відновлення Чернігівської громади потребує комплексного підходу, що поєднує ліквідацію безпосередніх наслідків воєнних дій з довгостроковою трансформацією на засадах сталого розвитку. Ключовими напрямками є переробка відходів руйнацій з максимальним вторинним використанням, прискорення розмінування земель, відновлення водних ресурсів та зелених зон, впровадження енергоефективних технологій при відбудові та інтеграція Цілей сталого розвитку у стратегічне планування. Запропоновані заходи з адаптації до кліматичних змін, розвитку «зеленої» мобільності та створення системи екологічного моніторингу забезпечують формування стійкої екосистеми міста. Реалізація цих заходів має

здійснюватися у тісному взаємозв'язку з відновленням інфраструктури, стимулюванням економіки та залученням міжнародної підтримки, оскільки фінансування екологічних проєктів значною мірою залежить від донорських ресурсів та інвестиційних механізмів. Саме поєднання фізичної відбудови з екологічною модернізацією відповідає принципу «build back better» та забезпечує довгострокову стійкість відновленої громади до майбутніх викликів – як безпекових, так і кліматичних.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі розроблено комплекс рекомендацій, що охоплює чотири взаємопов'язані напрями відновлення. SWOT-аналіз інфраструктурної сфери дозволив обґрунтувати трифазну модель відбудови з чіткою пріоритизацією: від критичної інфраструктури водопостачання, без якої неможливе життєзабезпечення 274 тисяч мешканців, через капітальне відновлення житла та соціальних об'єктів до модернізації та сталого розвитку. PEST-аналіз економічного середовища засвідчив, що стимулювання економіки потребує одночасного відновлення промисловості, підтримки підприємництва через бізнес-інкубатор та подолання кадрового дефіциту, який є прихованою, але найзагрозливішою втратою громади.

Встановлено, що 63,3% фінансування відновлення має надійти від міжнародних донорів, для чого запропоновано шість практичних механізмів залучення ресурсів, ключовою передумовою ефективності яких є створення проєктного офісу при міській раді та забезпечення публічної звітності. У сфері екологічного відновлення обґрунтовано можливість переробки 72 тис. тонн відходів руйнацій з досягненням 65% вторинного використання, а впровадження енергоефективних технологій забезпечить економію 40-70% енергоресурсів. Вважаємо, що успішне відновлення Чернігівської громади можливе лише за умови інтеграції всіх чотирьох компонентів – фізичної відбудови, економічного стимулювання, міжнародного фінансування та екологічної модернізації – на засадах принципу «build back better».

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі вирішено актуальне наукове та практичне завдання – розроблено комплекс науково обґрунтованих рекомендацій щодо поствоєнного відновлення Чернігівської міської територіальної громади на основі аналізу теоретичних засад, міжнародного досвіду, оцінки фактичних збитків та порівняння стану громади до і після початку повномасштабного вторгнення. Мету роботи досягнуто, всі поставлені у вступі завдання виконано в повному обсязі.

У теоретичній частині дослідження встановлено, що збройні конфлікти завдають системної шкоди довкіллю та економіці, яка має довготривалий і часто незворотний характер. Систематизація міжнародного досвіду – від Плану Маршалла (13 млрд дол., 16 країн, 90% грантів) до відновлення Японії, Хорватії та країн Балканського півострова – дозволила визначити універсальні фактори успіху: грантове фінансування, прозорість управління, інвестиції в людський капітал та дотримання принципу «build back better». Аналіз нормативно-правової бази засвідчив її суттєву еволюцію після 2022 року, проте виявив фрагментарність чинного законодавства та обґрунтував необхідність прийняття єдиного рамкового закону «Про відновлення територій».

Комплексна оцінка стану Чернігівської громади виявила масштаб руйнувань, що охоплює всі сфери життєдіяльності міста. Кількісні результати дослідження підтверджують глибину втрат: пошкоджено 998 багатоквартирних та 3443 приватних будинки, 154 заклади освіти, 76 медичних об'єктів; знищено 3 з 5 насосних станцій водопроводу; промисловість скоротилася на 25,8%, експорт – на 39,7%, аграрне виробництво – на 20,8%; населення зменшилося з 282,7 до 274,3 тис. осіб, народжуваність впала на 41%. Загальні прямі збитки Чернігівської області становлять 5,5 млрд дол. США, потреба у відновленні – 15 млрд дол. Порівняльний аналіз «до/після» дозволив виявити парадокс ринку праці – одночасне зменшення

безробітних та зростання вакансій, що свідчить не про покращення, а про масовий виїзд працездатного населення.

Практичні результати дослідження полягають у розробці чотирьох взаємопов'язаних напрямів відновлення. SWOT-аналіз інфраструктурної сфери обґрунтував трифазну модель відбудови із чіткою пріоритизацією – від критичної інфраструктури водопостачання до модернізації міського середовища. PEST-аналіз зовнішнього середовища визначив п'ять ключових напрямів стимулювання економіки: відновлення промислового потенціалу, підтримка МСП через бізнес-інкубатор, формування будівельного кластеру, розмінування 20465 га аграрних земель та створення індустріального парку. Ідентифіковано шість практичних механізмів залучення міжнародного фінансування (13,1 з 20,7 млрд грн – 63,3% загальної потреби). Запропоновано переробку 72 тис. тонн відходів руйнацій із досягненням 65% вторинного використання та впровадження енергоефективних технологій з потенціалом економії 40-70% енергоресурсів.

Достовірність отриманих результатів забезпечується використанням офіційних даних Плану відновлення Чернігівської громади, Програми комплексного відновлення Чернігівської області, звіту RDNA3 Світового банку, Профілю громади UNDP/EU та Державної служби статистики. Застосовані методи аналізу - SWOT, PEST, порівняльний, статистичний, картографічний – є загальновизнаними інструментами наукового дослідження.

Результати роботи можуть бути використані органами місцевого самоврядування Чернігівської громади при реалізації Плану відновлення та оновленні містобудівної документації, обласною військовою адміністрацією при координації відновлювальних робіт, міжнародними організаціями при визначенні пріоритетів фінансування, а також науковими установами при підготовці фахівців у сфері землеустрою та просторового планування постконфліктних територій. Розроблені аналітичні інструменти та рекомендації можуть бути адаптовані для інших постраждалих громад Чернігівської області та України.

Підсумовуючи, можемо зазначити, що головним науковим результатом роботи є обґрунтування системного підходу до поствоєнного відновлення, який інтегрує фізичну відбудову інфраструктури, стимулювання економічної активності, залучення міжнародних ресурсів та екологічну модернізацію в єдину стратегію на засадах сталого розвитку. Жоден із цих компонентів не може бути реалізований ізольовано – саме їх поєднання забезпечить трансформацію Чернігова з міста, що постраждало від війни, у сучасне, стійке та конкурентоспроможне місто, здатне забезпечити гідне життя для своїх мешканців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баліцька С. І. Економічні наслідки збройних конфліктів: тенденції та виклики. Науковий вісник Одеського національного економічного університету. 2020. № 9. С. 45-54.
2. Бойко О. М. Військові конфлікти як фактор економічної нестабільності. – Економіка України, 2018. № 4. С. 72-81.
3. Бойчич-Дзелілович В. Уроки післявоєнного відновлення: чого Україна і ЄС можуть навчитися на прикладі тридцятирічного відновлення Боснії і Герцеговини // *IPG Journal*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ipg-journal.io/ua/regioni/jevroipa/uroki-pisljavoennogo-vidnovlennja-2212/>
4. Бондар В. Нормативно-правове забезпечення реалізації державної політики у сфері відновлення територій України. Вчені записки Університету «КРОК», 2025. № 2 (78). С. 332-338.
5. Бородіна О. А. Повоєнне відновлення економіки: світовий досвід та спроба його адаптації для України / О. А. Бородіна, В. І. Ляшенко // Вісник економічної науки України, 2022. № 1. С. 121-134.
6. Вербицька А.І. Нормативно-правове регулювання фінансування відновлення України. *UNIVERSUM*, 2024. № 14. С. 134-138.
7. Відбудова Бейрута: як на місто вплинула надмірна приватизація / *Transparent Cities* (Трансперенсі Інтернешнл Україна). – 2022, 7 груд. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: transparentcities.in.ua
8. Відбудова для розвитку: зарубіжний досвід та українські перспективи: міжнародна колективна монографія / редкол.: В. В. Небрат та ін. – Київ: НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», 2023. 571 с.
9. Гілевич О.В., Шульга В.О. Вплив збройних конфліктів на довкілля: сучасні проблеми міжнародно-правової відповідальності. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право. 2025. Вип. 89: ч. 4. С. 114-120.

10. Глобальний договір ООН в Україні. Цілі сталого розвитку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://globalcompact.org.ua/tsili-stijkogo-rozvytku/>
11. Горбата Л.П. Нормативно-правове регулювання процесу відновлення територіальних громад в Україні. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2023. Вип. 37. С. 71-76.
12. ГО «Чернігів Європейський». Профіль Чернігівської міської територіальної громади – 2024. Чернігів, 2024. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://chernihiv-eu.org.ua/>
13. Графська О.І., Гарасимчук Н.А., Дудаш О.І. Пріоритети розвитку економіки в умовах післявоєнного відновлення: аналіз світового досвіду. Економіка та суспільство. 2024. Вип. 64.
14. Гудзь Ю., Карпенко В. PEST-аналіз в системі маркетингового аналізу аграрних підприємств. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2023. № 3. С. 260-264.
15. Дауер Дж. В. Обіймаючи поразку: Японія після Другої світової війни / пер. з англ. – [Dower J. W. Embracing Defeat: Japan in the Wake of World War II. – W. W. Norton & Company, 1999. – 676 p.]
16. Департамент екології та природних ресурсів Чернігівської обласної державної адміністрації. Водні об'єкти Чернігівської області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eco.cg.gov.ua/index.php?id=35997&tp=1&pg=>
17. Досвід післявоєнного відновлення міст світу: уроки для України: аналіт. дослідж. / Проєкт USAID «Економічна підтримка України» (ERA). – 2023. – 135 с.
18. Екосистема DREAM – Digital Restoration Ecosystem for Accountable Management: офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dream.gov.ua>
19. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua

20. Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій». Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>

21. Запатріна І.В., Шатковська А.О. Досвід післявоєнного відновлення міст світу: уроки для України. USAID «Економічна підтримка України», 2023. 86 с.

22. Захарова О.В. Світова практика післявоєнного відновлення та сценарування розвитку міст: перспективи для України. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2023. Вип. 54. С. 63-67.

23. Іванов С. В. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України / С. В. Іванов // Економіка України. 2019. № 1. С. 75-89.

24. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. Презентація індексу конкурентоспроможності міст України 2021. Київ: USAID від американського народу, 2021. 25 с.

25. Качурінер В.Л. Вплив збройних конфліктів на стан екологічної безпеки та навколишнє середовище. Альманах міжнародного права. 2022. Вип. 28. С. 52-58.

26. Келембет О.С. Аналіз нормативно-правового забезпечення реалізації державної політики відновлення та реінтеграції деокупованих та постраждалих від військового конфлікту регіонів України. Аспекти публічного управління. 2017. Т. 5, № 7. С. 36-43.

27. Координація політики відбудови та відновлення з політикою регіонального розвитку в Україні: аналітична записка / Програма «U-LEAD з Європою». – 2024. – 28 с.

28. Копчак, Ю., Лобунець, Т., & Луковський, Р. (2024). SWOT-аналіз як важливий інструмент у розробці стратегії бізнесу. Економіка та суспільство. №61. 8 с.

29. Лисенко Є.Є. Кримінальна відповідальність за екоцид. порівняльно-правове дослідження. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 11. С. 483-486.
30. Лозо О.В. Проблеми правового регулювання охорони довкілля в умовах збройного конфлікту. Міжнародний аспект. № 1. 2017. С. 118-125.
31. Малетин А. Післявоєнна відбудова Хорватії: досвід для України / Центр Дністрянського. Львів, 2022. Електронний ресурс]. – Режим доступу: dnistrianskyi.org
32. Корявець М.А. Міжнародний досвід повоєнного економічного відновлення: пошук стратегічних підходів для України. Проблеми і перспективи економіки та управління. № 2(38), 2024. С. 34-57.
33. Нормативно-правове забезпечення планування відновлення та розвитку територіальних громад: аналітична записка. Програма U-LEAD з Європою. Липень 2024. 34 с.
34. Петриченко О. В., Грінько І. М. Вплив збройних конфліктів на фінансово-економічний розвиток країн // Економіка та суспільство. – 2024. – Вип. 70. – 8 с.
35. Підоричева І. Післявоєнне відновлення Європи: досвід та уроки для України. Журнал європейської економіки. 2022. Т. 21, № 2 (81). С. 190–210.
36. Післявоєнна відбудова Боснії і Герцеговині // Центр демократії та верховенства права (CEDEM). — 2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dc.org.ua/news/reconstruction-bosnia>
37. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України». Про затвердження Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 груд. 2017 р. № 1071 // Урядовий кур'єр. 2018. № 11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1071-2017-%D0%BF#Text>
38. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядків з питань відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад». Про затвердження порядків з питань відновлення та розвитку регіонів і територіальних громад: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 лип. 2023 р. № 731 // База даних

«Законодавство України» / Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-2023-%D0%BF#Text>

39. Поствоєнна стабілізація в Іраку: відновлення критичної інфраструктури та послуг у Мосулі: звіт Програми розвитку ООН (ПРООН) // UNDP Iraq. – 2025. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: undp.org

40. Потіп М.М. Правове регулювання використання відходів війни як ресурсу для відновлення України. Нове українське право. 2023. Вип. 3. С. 106-112.

41. Пояснювальна записка до проєкту Програми економічного і соціального розвитку Чернігівської області / Департамент економічного розвитку Чернігівської обласної державної адміністрації. Чернігів, 2024.

42. Програма комплексного відновлення Чернігівської області: затверджено рішенням двадцять третьої сесії Чернігівської обласної ради восьмого скликання від 25 квітня 2025 р. № 2-23/VIII / Управління містобудування та архітектури Чернігівської обласної державної адміністрації. Чернігів, 2025. 177 с.

43. Програма розвитку ООН. EU4Recovery – Розширення можливостей громад в Україні (EU4Recovery). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.undp.org/uk/ukraine/projects/eu4recovery-rozshyrennya-mozhlyvostey-hromad-v-ukrayini-eu4recovery>

44. Проєкт USAID «ГОВЕРЛА» // Децентралізація в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://decentralization.ua/donors/hoverla>

45. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квіт. 2014 р. № 1207-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 26. Ст. 892. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua)

46. Про затвердження методичних рекомендацій щодо пріоритезації проєктів ліквідації наслідків, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Наказ Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України від 20 жовтня 2023 року № 964. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0964938-23>

47. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України». Про схвалення Концепції Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 серп. 2016 р. № 892-р // Офіційний вісник України. 2016. № 71. С. 48. Ст. 2404. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/892-2016-%D1%80#Text>

48. Садова Т.С. Захист довкілля під час збройних конфліктів у перспективі ухвалення П'ятої Женевської конвенції. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право. 2022. Вип. 73. С. 186–190

49. Стратегія сталого розвитку Чернігівської області на період до 2027 року: додаток 1 до рішення двадцять другої сесії Чернігів. обл. ради восьмого скликання від 14 берез. 2025 р. № 3-22/VIII. Чернігів, 2025. 153 с.

50. Третя швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення (RDNA3): лютий 2022 – грудень 2023 / Світовий банк; Уряд України; Європейський Союз; ООН. Вашингтон, Колумбія: Світовий банк, 2024. 182 с.

51. Фокус роботи U-LEAD: проєктна діяльність громад // Mind.ua. 2026. 4 березня. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mind.ua/news/20302889-fokus-roboti-u-lead-proektna-diyalnist-gromad>

52. Чернігівська міська рада. (б. д.). Програми розвитку громадського транспорту та офіційні звіти. Чернігівське тролейбусне управління. 2025. 15 с.

53. Чернігівський обласний центр з гідрометеорології. Клімат Чернігівської області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ch-pogoda.com.ua/>

54. Чернігівська міська рада. Статут територіальної громади міста Чернігова. Чернігів, 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://chernigiv-rada.gov.ua/statut-gromady/>

55. Чернігівщина: від відновлення до розвитку. Стратегія відновлення та розвитку Чернігівської області: документ / Чернігівська обласна державна адміністрація. Чернігів, 2023. 68 с.

56. Шашурина Н.Г. Вплив збройних конфліктів на довкілля. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право. 2025. Вип. 88: ч. 4. С. 167–171.
57. GIZ Ukraine. Good Governance: Factsheet [PDF]. – 2025. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.giz.de/sites/default/files/media/els-document/2025-12/2025-giz-ua-factsheet-goodgovernance-ua.pdf>
58. Danish Demining Group (DDG). Офіційна сторінка організації – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.linkedin.com/company/danish-demining-group>
59. Kelly M. The Cultural and Intellectual Rebuilding of France After the Second World War. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2004. 242 p.
60. Mines Advisory Group (MAG). Standardising Beneficiary Definitions in Humanitarian Mine Action – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.maginternational.org/standardising-beneficiary-definitions-humanitarian-mine-action/>
61. The HALO Trust. Офіційний вебсайт – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.halotrust.org/>